

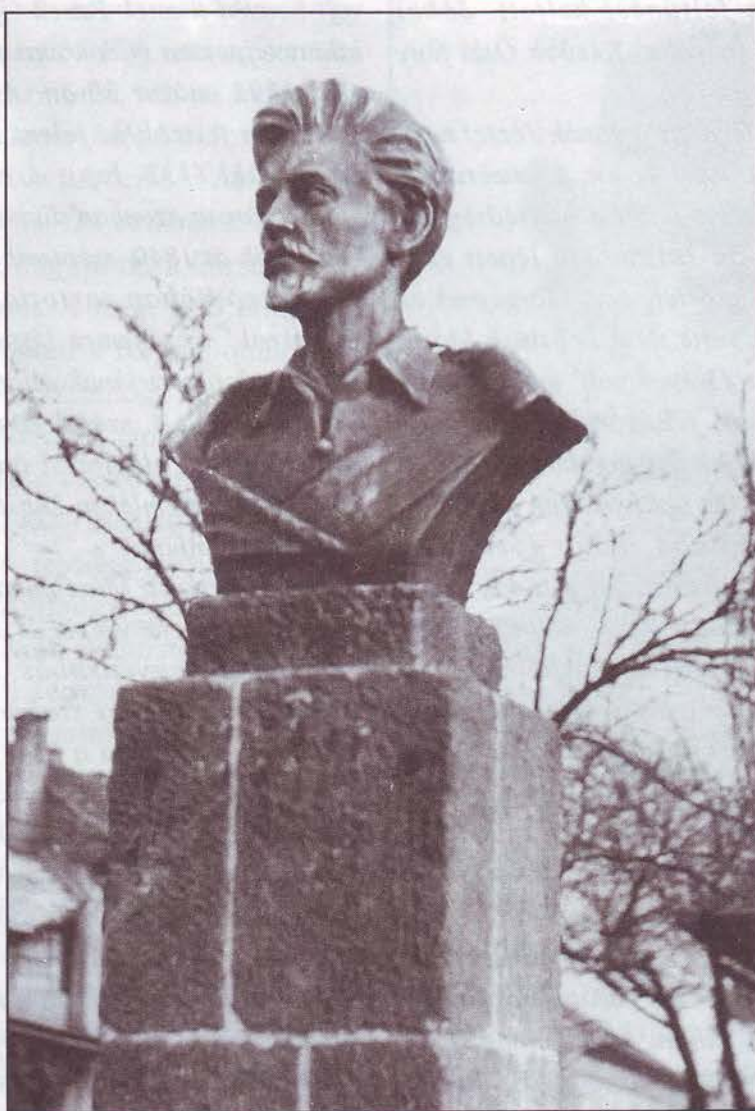
Újpesti Helytörténeti Értesítő

1998. március

V. évfolyam 2. szám

150 ÉVE A SZABADSÁGÉRT HARCOLTAK

*Petőfi szobra Újpesten (Tokody György alkotása, 1948)
(Fotó: Banga Ferenc)*

Lebstück Mária honvédhuszár főhadnagy emlékirata 1848-1849-ből*

Lebstück Mária a 48-as szabadságharc egyik legvitézesebb honvéd tisztje. Nő és katona. Érdekes pályafutása körülményeiről részletesen értesülünk az alábbi Naplóból. Női honvédekinktől eddig ez az egyetlen emlékirat. Lebstück Mária egyénisége mindenkor közérdeklődésre tarthatott számot. A Közlöny 1849. március 17-i számában (55.) napi hír emlékezik meg róla, hogy Debrecen utcáin a nyalka honvédtiszt általános feltűnést keltett. Jókai személyesen ismerte és írt róla.¹ Később Őszi fény című kötetében írt életéről.

Lebstück Mária első férje az a Jónák József nevű tüzértiszt volt, aki mint a cs. és kir. 5. tüzérezred hadnagya, az egész üteggel ájtott a honvédséghez. Itt 1848. november 18-án századossá lépett elő.² 1849. április 1-jétől pedig őrnaggyá.³ Görgeynek ez a vitéz tüzérségi főnöke vette nőül Lebstück Mária főhadnagyt. Az őrnagy 42 éves volt, mikor 16 évi várfogságra ítélték vasban, felségárulásért, Aradon 1850. március 14-én. Aradi fogságukban született fiok, egyetlen gyermekük. Az apát vasban, szuronyos örök kísérték be a cellába, hogy gyermekét megláthassa. Fiának két fia maradt: Jónák Antal városi pénztáros és Jónák Gyula, Újpest város tűzoltó-parancsnoka. Az ő szívésségéből adom át Lebstück Mária Naplóját a nyilvánosságnak, a Hadtörténelmi Közlemények révén.

A Naplót Lebstück a halálos ágyán mondta tollba egykorú jegyzetei alapján. Életiratát azzal kell kiegészítenünk, hogy Zágrábban született 1830. augusztus 15-én. Atyja jómódú kereskedő volt, anyja Simunich Fanni. A serdülő Mária hamarosan elkerült a szülői háztól. 13 éves korától nagybátyja házában nevelkedett Bécsben. Már 7 évig távol voltam, írja emlékirata végén. Nagybátyja Simunich Boldizsár báró, brigadéros, 1848. október végén mint altábornagy, hadosztály-parancsnok vezette az egyik osztrák sereget Trencsén megyébe. Az ő

házától sodródott bele az eleven vérmérsékletű lányka a bécsi forradalomba, majd a magyar szabadságharcba. 19 éves korában mint huszár főhadnagy lett a vitéz Jónák József őrnagy felesége. Érthető, hogy szabadságharci hőstettei után Mária főhadnagy nem térhetett vissza nagybátyja házába, ki osztrák haditetteire büszkén, emlékiratait is kiadta 1861-ben. Második házasságában 21 évet töltött egy volt honvéd tiszttel, Pasch Gyulával. Utoljára fiánál lakott Újpesten (Csokonai utca 4. szám). Ott halt meg 1892. május 30-án. A Történelmi Lapokban 1893-ban felszólítás jelent meg: Szobrot Lebstück Máriának! (132. lap). A szobor nem készült el. Újpest városa azonban díszsírhelyet adományozott, s oda vitték át 1849. szeptember 21-én. 1931. október 6-án a rádióban tartottam előadást Lebstück Máriáról.⁴ Kérésemre Újpest városa elhatározta híres halottja sírjának állandó rendben tartását. A Csokonai utca 4. számú házat pedig emléktáblával jelölték meg. Leleplezési ünnepélye 1935. március 15-én volt. Az emléken Lebstück domborművű bronz képmása is látható.

A Hadtörténelmi Múzeumban őrzik Lebstück Mária atilláját és egy fényképét. A Jónák Gyula birtokában lévő másik egyenruhás képe szerintem még értékeesebb emlék a szabadságharc női honvédtisztjéről. — Írt róla a híres Racidula is francia és angol memoárjában.⁵ Ő csak Károly fővadász néven említi Lebstücköt. Adatai nem mind megbízhatók. Ír azonban két dolgot, amit a Napló nem említ. Egyik: 1848. november 26-án Károly vadász gyűjtja fel hősi vakmerőséggel az újfalusai hidat Pozsony felett. Másik: Debrecenben magától Kossuth-tól kérte a huszárokhoz való átminősítését. Hősiességét, érdemességét mindkét adat csak növeli.

R

*Megjelent 1935-ben a Hadtörténelmi Közlemények XXXVI. kötetében

„Bécsben tartózkodtam 1848-ig, a forradalom kitöréséig, melyhez mindjárt kezdetben, március 13., 14. és 15. napján hozzácsatlakoztam. Ez a következőképp történt: éppen lemenni készültem a belvárosba, hogy magamnak egy kalapot vásároljak. Ugyanis a Deutschmeister-ezred tisztikara táncmulatságot rendezett és erre bennünket is meghívott. Én nagybátyámékkal tartottam volna együtt. Amint a bevásárlásból visszatérni igyekeztem, ez már nem sikerült, mert a város kapui le voltak zárva. Az utcák tömve emberekkel és én is belekerültem az áradatba. A drága kalap természetesen egészen tönkrement. A tolongásban megkérdeztem: Mit jelent ez a sokadalom? és itt kaptam azt a felvilágosítást, hogy kitört a forradalom. Első törekvésem az volt, hogy szabaduljak ebből a tömegből. Egy ismerősömhöz szaladtam, aki egy cipésmester volt és nekünk is dolgozott. Egyúttal házmester is volt. Amikor megpillantott, meglepetve kérdezte: »Az Istenért Mari kisasszony, mit csinál Ön ezekben a válságos órákban itt? Nem tudja, hogy kitört a forradalom?« És akkor elmondtam neki abbeli erős elhatározásomat, hogy csatlakozom a forradalomhoz, és részt akarok abban venni. Minthogy kevés pénzem volt, eladtam a fülbevalómat, a cipészsegéd-től egy kabátot, és pepita nadrágot vásároltam, a mestertől pedig egy férficsizmát, aki ráadásul egy inget és alsónadrágot is adott. A felesége pedig elnyírta a hajamat férfi módra. Minthogy a cipésmester a nemzeti gárdának tagja volt, átadta nekem a gárda-sapkát és egy régimódi fegyvert, valamint egy írásos bizonylatot, hogy mint az ő segédje, én fogom őhelyette az őrszolgálatot teljesíteni. Azonnal elmentem az őrségre. A Kärtnertor mellett jelentkeztem az őrparancsnoknál. Fél óra múlva már el is kezdtem első őrszolgálatomat. Mikor jelentkeztem, a többiek nagyon szemügyre vettek és furcsállották, hogy egy suszterlegénynek milyen finom keze és arca van. Néhány nappal később a német légióhoz mentem az ún. halál-légióhoz, melynek Giron volt a parancsnoka.⁶ Majd pedig a gróf Colloredo főparancsnoksága alatt álló jurista csapathoz kerültem. Ezekkel együtt vettem részt októberben minden barikád-harcban. Sebet is

kaptam a fejemen és mint sebesült a Deutsches-haus-ban jutottam ápolás alá. Itt nekünk, sebesülteknek igen jó dolgunk volt. Egy Holzapfel nevű szerzetes páter, aki maga volt a jóság a sebesültekkel szemben, azt tanácsolta nekem, hogy szökjem meg Bécsből, minthogy a rendőrség nyomoz a felkelők után. Így tehát amint kissé kiláboltam a bajból, újra női ruhába öltöztem és elmentem a rendőrségre. T. i. igazolvány nélkül senki sem hagyhatta el az őrvonalat. A rendőrségen azt mondták, hogy jöjjenek délután. Véletlenül meghallottam, hogy szlávul beszélnek, és az a tervük, hogy délután fogolyként ott is tartanak.

Arckép Lebstück Máriáról

Megígérttem, hogy du. 4-kor újra ott leszek. A rendőrségről egyenesen a postára mentem, hogy az első postakocsival odébbálljak... Szerencsére volt még egy hely, és még nagyobb szerencsémre egy pénzügyőri fővigyázó volt az útítársam Wimpassingig. Beszélgetésbe elegyedtem vele, és kérdezte, hogy hová utazom? Szorult helyzetemben kénytelen voltam hazudni, hogy a bátyámhoz utazom egy hétre. Ennek megörült, és azt mondta, hogy Wimpassingig együtt utazunk. Lassan

kijutottunk a városból. A fiánc udvarolni kezdett. Túrtem. Végre elértünk az őrvonalhoz, ahol az útlevelet kérték. Pro forma kotorászni kezdtem a zsebemben és azt mondtam, hogy bizonyosan az úton elvesztettem. Erre a fővigyázó megnyugtató, hogy majd a testvérének mond. Amikor a rendőrbiztos hozzám került, azt mondotta, hogy vele utazom.

Így baj nélkül kijutottam Bécsből Wimpassingba. Itt a híd le volt rombolva, csak a főgerendák és a korlát voltak meg. Ezeken kellett átvergődnöm. A fiáncnak meg kellett ígérnem, hogy egy hét múlva ezen a helyen fogok rá várni. Elbúcsúztam tőle, és átmásztam a gerendákon és korláton. Baj nélkül jutottam át a túlsó partra, kis útításkámat a fővigyázó kardja segítségével hajította utánam. A falu határában két nyárrsal, meg vasdoronggal felfegyverkezett paraszt állott; megállítottak, s mert kémnek néztek, letartóztattak és bezártak egy pajtába. Itt voltam délig, amikor is hazajött a bíró. A bíró tudott németül és alaposan kikérdezett mindenről. Mikor elmondtam neki, hogy Győrbe igyekszem, ahol egy nővérem férjénél van, szabadon engedett; sőt egy parasztot is rendelt kalauzul, hogy a legrövidebb úton jussak el Sopronba. Itt a Korona Szállóba kvártélyoztam el magamat, mert útlevél nélkül nem lehetett innen tovább menni. Görgey ugyanis közeledett a seregével, és színlelt támadást intézett az osztrák állások ellen. Kihasználtam az általános kavarodást és déli 12 órakor sikerült megszöknöm. Este 6-kor ...-ba érkeztem, ahol két úrral találkoztam. Ezek is Sopronból léptek meg. Érdeklődtek, hogy hova igyekszem útlevél nélkül ezekben a kritikus időkben. Győrbe — feleltem. Minthogy ők is oda szándékoztak, együtt mentünk Csornáig. Csornánál átkeltünk a befagyott Rába folyón. A jégtakaró beszakadt a kocsi terhe alatt, de hála Istennek, már egészen közel a parthoz. Így is térden felül ért a víz. A parton a honvédek előőrsei tartózkodtak. Ők húztak ki bennünket kötelekkel, meg hosszú rudakkal, aztán elvezettek a honvéd táborba, ahol nedves ruháinkat megszárogattuk az őrűznél. Az egyik altiszt adott egy kevés pálinkát és egy katona köpenyt. A két úrral azután tovább folytattuk az

utat Győr felé, ahova déli 12 órára meg is elértünk. Elbúcsúztam útítársaimtól, és rögtön felkerestem Johanna nővéremet, aki egy gazdag mészáros mesternél volt férjénél. Johanna nagyon elcsodálkozott az öltözékemen: fátyolos kalap és katonaköpeny volt rajtam. De miután mindent elmondtam neki, azonnal adott új ruhát. Másnap első utam Giron őrnagyhoz, a német légió parancsnokához vezetett, aki a Fehér Hajó Szállodában lakott. Giron mindjárt megismert, és ezekkel a szavakkal fogadott: »Grüss Gott Bruderherz!« Azonnal felvett újra a német légióba, mindjárt megkaptam az egyenruhát, amit azonnal hazavittem. Otthon átöltöztem. Mikor készen voltam, kimentem a nénémhez a konyhába és odaadtam neki a szobám kulcsát. Johanna nem ismert rám azonnal, és nagyot bámult a megjelenésemen. Közöltem vele, hogy elhatározott szándékom a szabadságért harcolni. Haladéktalanul szolgálatra mentem, és déli 12 órakor a Fehér Hajó előtti piacon felesküdtem az ágyúnkra, mivel lobogónk nem volt. Délután 2 órakor őrszolgálatra osztottak be a püspöki palotába, ahol Görgey tábornoknak volt a főhadiszállása. December 25-e volt, kegyetlen hideg tél. Azt hittem, lefagynak a lábaim örállás közben. Ez volt az első szolgálatom Magyarországon.

December 26-án visszavonultunk Győrből, mint hogy Windischgrätz herceg egész seregével közeledett. Bábolnáig vonultunk vissza, ahol nagyobb csatát álltunk az osztrákokkal. Ez volt az első ütközetem Magyarországon. Itt fogták el az egész Prinz von Preussen zászlóalját. Gyanútlanul pihentek, még a fegyverük is gúlában volt, amikor hirtelen rajtuk estek az uhlánusok. Én néhány társammal együtt ebédnél ültem a vendéglőben. Az ajtón már nem juthattunk ki, hát az ablakon keresztül kellett meglépnünk. Végre összeszedelőzködtünk és a csata után a Vértes-hegységen keresztül vonultunk Tétényig. Itt megint összecaptunk a lovassággal. Svalizserek, meg gránátosok voltak. Az erdő szélén egy kisebb gránátos osztag állott. Jelekkel integettek, hogy át akarnak pártolni hozzánk. Minthogy a legionisták nagyon gyáván viselkedtek, és egyik sem akart

közeledni a gránátosokhoz, hát én vettem magamhoz 5 embert és átmentem hozzájuk. Lerakták a fegyverüket, és úgy nyilatkoztak, hozzánk csatlakoznak. Átvezettem az egész osztagot a mi táborunkba és átadtam őket a parancsnokságnak. Tétényből tovább húzódtunk Budapestre, ahová estére meg is érkezünk. A Lipótvárosban szállásoltak el. Itt jelentkeztem Söll Vitalis őrnagynál, aki az István Főherceg Szállóban lakott. Tirol vadászokhoz akartam bejutni, minthogy a legionáriusok Bábolnánál cserbenhagytak. Söll őrnagy azonnal fel is vett, és beosztott a tirol vadászokhoz.

Pestről Vácra masíroztunk, Görgey ugyanis egyelőre nem akart nagyobb ütközetbe keveredni. Pesten Görgey, Vetter és Perczel tábornokok Csányi kormánybiztossal haditanácsot ültek és úgy határoztak, hogy Görgeynek nem szabad nagyobb ütközetet elfogadnia, hanem vonuljon vissza Vác felé, kedvezőbb állásba. Vácról tartson Lipótújvárnak és kergesse ki onnan az osztrákokat. Görgey azonban nem igazodott ehhez a tervhez, már Vácnál megütközött az osztrákokkal. Az ütközetben az osztrák generális: Götz elesett.⁷ Görgey teljes katonai pompával temettette el. Vácról a bányavárosok felé vonultunk tovább. Először Ipolyságnak, majd Selmezbányának; Görgey itt ütötte fel főhadiszállását. Ez január 14-én volt. Innen Körmöcbányára indultunk, de az osztrákoktól itt sem volt nyugtunk; tovább masíroztunk tehát Besztercebányára. Itt összpontosította hadseregét, melynek egyik vezére Aulich vezérlete alatt Kremnitzler volt. Ez nehéz feladat volt a vezérekre. Itt vívtunk csatát Turcsek mellett az evangélikus tótok vezérével, Hurbánnal. Január 17-én Kmetty tábornok rövidcsata után szétszórta őket. Liptay főhadnagy itt léptetett elő engem fővadásznak. Ebben a csatában esett el Pusztelni főhadnagy és Kremnitzler százados, aki Aulich tábornoknak volt az adjutánsa. Másnap az összes fegyvernemek részvétele mellett eltemettük az elesetteket 10 óra tájban. Délben az alagúton át Zólyomba vonultunk vissza, ahol 24 órán át pihentünk. — Innen Iglóra masíroztunk, ahol január 28-án nagyobb ütközet közben Igló a lángok martaléka lett.

Iglóról Rózsahegyre vonultunk, ahol éjjel 11 órától reggelig tartó ütközetünk volt.

Megjegyzésül: az iglói ütközet után Altsohlba mentünk, hogy az ott tartózkodó Görgey-hadsereggel egyesüljünk. Aulich tábornok elhatározta, hogy hadseregét a magas Szkotkó-hegységen vezeti át, minthogy más kivezető út nem volt. Ha Aulich rendes úton vezette volna a hadseregét, kitette volna az osztrákok támadásának, míg ellenben ezen a hegyen való átkelés bizonyosnak látszott. Mégis ez az út veszedelmes volt. A számtalan szikla és szakadék miatt még a gyalogosoknak is, hát még az ágyúknak és a kocsipark számára! Aulich első éjjel elrendelte az átkelést. Zivataros, viharos éjjel volt. Vaksötét volt és sűrűn hullott a hó. Ilyen időben menetelt az egész hadsereg: gyalogosok, huszárok, szekeresek, tüzérek és a muníció. Mind egyszerre mászta meg a nyaktörő utat. Isten segítségével másnap Altsohlba értünk, hogy Görgey hadseregével egyesüljünk és Klapka seregét felkeressük. Rózsahegy felé meneteltünk. Átkeltünk a Ziepsz folyón, hogy Kassa ellen vonuljunk. Innen vissza meneteltünk Kirchdraufra, ahol mi Guyon tábornok segédcsapatát képeztük. Rövid pihenés után Rózsahegyre mentünk a Sturecz hegyen át. Iszonyatos út volt! Rettenetes télidőben, sziklákon át, mély szakadékok között, szédítő magasságban vezetett, félelmetes jeges utakon. A huszárság segítségére sietett a tüzérségnek, hogy az ágyúkat, melyeket szét kellett szedni, tovább vontassák. Csak így volt lehetséges nagy fáradság mellett átvergődnünk. Ezer veszély között vonult az egész sereg a hegyi úton át a havas hidegben. A mérnök- és utászcsapatnak előre kellett mennie, hogy a sziklába utat vágjon és a szakadékokat áthidalja. Csak azután jöttek a gyalogosok és a huszárok, akiknek legtöbb dolguk a lovakkal volt, minthogy azok nem tudtak menni a síkos úton. A legtöbb bajlódás azonban az ágyú- és kocsiparkkal volt. 16 órán tartott ez a veszedelmes út, míg a segédcsapat a hegygerincre ért. — Kisebb kalamitásokat kivéve, nem történt nagyobb baj. Estére átkelt az egész sereg a hegyen.

Csata után továbbmasíroztunk Késmárcra, ahol egy napig pihentünk. Itt egy táncestélyt rendeztünk,

miközben az osztrákok Késmárk és Béla között megtámadtak bennünket. A táncestélyről kénytelenek voltunk hadba indulni, mely éjjel 11 órától egész hajnalhasadtáig tartott.⁸

Másnap, 4-én Lőcsén állítottuk fel a főhadiszállást. Másnap a tisztikar Görgey születésnapjának és a hegyen való szerencsés átkelésének megünneplésére táncestélyt rendezett, mely hajnalig tartott. Lőcse és Eperjes között fekszik a Branyiszko-hegy, melyen át egy út vezet. Ezen az úton vonultatta át Görgey hadseregét Eperjesre, hogy onnan Kassára vezesse. Az osztrák sereg megszállotta a Branyiszko-hegyet és ágyúkkal rakta meg, így az átkelést könnyen kivédhették. Görgey másnap, február 5-én parancsot adott Guyon tábornoknak, hogy a hegyet az osztrákoktól tisztítsa meg. Guyon 10.000 gyalogossal, 1500 huszárral⁹ és 24 ágyúval azonnal útra kelt. Mi, vadászok voltunk a segédcsapat és a hegy lábánál elterülő úton állottunk fel, innen könnyen szét tudtuk az osztrák sereget szórni és futásra bírni. Hanem a hegyre fel a szigorú hidegben, a jeges talajon, veszélyes volt az út, melyet még növelt a frissen esett hó. Odafönt dörögtek az ágyúk, és a lovasok nagy zavart okozva csapatainkban, egész sorokat terítettek le. Az elesettek rázuhantak az utánok következőkre, sokakat a leguruló sziklák zúztak agyon. Az osztrákok fatököket dobtak le az ostromló honvédekre, és egész rendeket vágtak köztük. A honvédek már nem voltak hajlandók előremenni, és hátrálni kezdtek. Ekkor Guyon tábornok odakiáltotta: előre! dupla lénung, a hátrálóknak kartács! Guyon vezette a rohamcsapatot, mellette Erdősi Imre tábori lelkész, magasra tartott fészülettel. A roham megújult, s a pap kiáltotta: »Fiúk, kövessétek a keresztet!« és a honvédek vad erővel rohantak az ellenségnek, melyet teljesen levertek.

Az ütközet reggel 9 órától éjfélig tartott. Jeges hidegben, sziklás, csúszós utakon, 25 állásból kellett az ellenséget kivenni, mely vad futásban menekült. Éjfél után 1 órakor fenn voltunk a hegytetőn. Az osztrákok látták, hogy a honvédek követik őket. Újházy csapataival kerülő úton a hegytetőre jött, hogy az osztrákok visszavonuló

útját elvágja. Deym tábornokot kivetette állásából, aki lőszer és sebesültek visszahagyásával futva menekült. Az osztrákok visszavonulásának fedezésére rendelt Párma bataillont teljesen szétverték a honvédek. Ebből a szerencsétlen bataillonból egyetlen ember se jutott Eperjesre. Vagy elestek, vagy fogságba jutottak. Az ellenségtől megtisztított úton vonult el Görgey csapata Eperjesre, ahol 24 órás pihenésük volt. A hegyen olyan rettenetes volt a hideg, hogy sokaknak a keze vagy a füle lefagyott. Február 10-én Kassára értünk, ahol gyászmisét tartottak az elesettekért, azután díszmenetben vonultunk el Görgey előtt, s amint eléje érek, valami jelentéktelen dolgon nevetnem kellett; a tábornok nyolcórai kurtavassal büntetett. Görgey aznap egy táncmulatságot is rendezett, és tisztársaim értem jöttek. Ágyban feküdtem és azt mondtam, hogy nem jól érzem magamat, de ők már látták a vasra vert kezem, és kérték Görgeytől büntetésem elendését. Éjfél felé meg kellett szakítani a mulatságot, mert az osztrák ismét támadott.

Innen Miskolcra mentünk, ahol nekem egy 200 főből álló fogolycsapatot kellett Debrecenbe kísérem. Mikor az őr átvette tőlem, azok elárulták neki, hogy lány vagyok. Egyben gratuláltak nekem, és különböző verseket írtak emlékül a jegyzőkönyvembe. Egyik ezt írta: »Károly gondolj Bécsre, ahol egy barátod epedve vár«. Másnap visszatérve Miskolcra, Egerbe masíroztunk, február 15-én. Itt bennünket, vadászokat, Dembinszky seregébe osztottak be. Majd február 26-án kezdődött meg az első harc, a kápolnai csatában, mely 27-éig tartott. Mi bekerítő mozdulatot hajtottunk végre az ellenséges lovasság ellen, de szétszórtak bennünket. Egyik szomszédomat lelőtték, egy másik fiatal vadász kardvágást kapott, mely a fél arcát egészen leszelte. A levágott húst egyszerűen pusztá kézzel odacsapta, és azt mondotta: »No pajtás, én a magamét már megkaptam, most már mehetek!« Én egy zsebkendővel szükségkötést alkalmaztam. Hanem az ellenség által sorainkon ütött résen benyomult az osztrák lovasság, és szétszórt bennünket az attack előtt. Ez úgy történt, hogy mi tartalékban állottunk és

mellettünk huszáraink. Az osztrákok a hegység zezugos útjain ereszkedtek alá. Kérdeztem egy huszártól, hogy nem fél-e a vasemberektől, akik ott a hegyek felől jönnek? Azt felelte: »Ha megiszom két garas ára pálinkát, én is vassá válok!« A markotányosné töltött neki egy pohár pálinkát. Éppen arra jött egy ágyúgolyó, és két darabra szakította a markotányosnét. A felső testét messze elhordta a golyó. A huszár azonban nem a markotányosnét sajnálta, hanem a pálinkát. Azt mondta: »Jaj de kár, oda a pálinka! Átkozott svábja, ezért megfizetsz!«

Minthogy a lovasság szétszórt bennünket, csataláncba fejlődünk. A talaj nagyon mocsaras volt, úgyhogy én elmaradtam társaimtól; ekkor történt, hogy három ellenséges vértés lovas üldözőbe vett. Köztünk egy patak vize folydogált, de a víz oly magas volt, hogy a lovak nem akartak átjönni. A lovasok utánam kiáltottak: »Állj meg, átkozott Kossuth kutyája!« Tovább szaladtam, míg csak védelmet nem találtam egy fűzfa törzse mögött. Ott puskára vettem a lovasokat. Mindkét golyó talált. A harmadik lovas megfutott. Nekünk vadászoknak kétszövű karabélyunk volt. Mikor a honvédek megvizsgálták a halottakat, az egyiknél, R. báró kapitánynál, akit én még Bécsből ismertem, egy aranyláncot találtak a karján és egy medaillont, menyasszonya arcképével. A másik halott káplár volt. A kürtösök takarodót fújtak. Újra összegyülekeztünk, Otth nevű kapitány elvezetett engem Dembinszky tábornokhoz, aki ezekkel a szavakkal fogadott: »Fiatalember, maradjon mindenkor ilyen vitéz, ma megszolgált az arany kardbojtért!« És ott a csatatéren hadnaggyá nevezett ki. Dembinszky még nem tudta, hogy fehérnép vagyok. A vezérkar távolról látta, hogy védekezem a három lovassal szemben. Azután Verpelétnél meg kellett rohamoznunk egy majorságot, melybe osztrák vadászok fészkeltek be magukat. Ebben a csetepatéban egy golyó horzsolta a fejem jobb oldalát. A kötözőhelyre vittek, és elsősegélyben részesítettek. Azután a többi sebesülttel együtt Egerbe jutottam, ahol a barátok kolostorában szállásoltak el. Itt lett a titkom leleplezve. Törzsorvosunk, Lumnitzer, mikor a

sebemet kötözte, kénytelen volt csuronvér ingemet lehúzni rólam, és meglátta keblemet. Azt mondta csodálkozva: »Az ezer szentségit! Hiszen a mi Károlyunk tulajdonképpen leány!« — Ezer ördög doktor! Kötözzön be, és ne csináljon feltűnést a dologból. — A kötözés után még 48 órát ott maradtam, azután, bár sebesült voltam, egy 86 főből álló sebesült szállítmányt adtak kezemre, hogy vezessem őket Tiszafüredre és onnan Miskolcra, onnan pedig Gyöngyösre.

Itt jelentkeztem a főparancsnoknál, Görgey tábornoknál, és kértem a huszárokhoz való áthelyeztetésemet. Görgey Gáspár tábornokhoz küldött, aki rögtön át is vett és a 9-es Miklós

A főhadnagy síremléke a Megyeri úti temetőben

huszárezredhez osztott be. De mielőtt a vadászoknál leszereltem volna, végig kellett küzdenem a hatvani ütközetet. »Átkozott fickója, még utoljára velünk kell jönnöd!« — mondták a vadásztársaim. Hatvannál, a hídon, az osztrák vadászokkal kézi tusára került a sor. Bajonet-szúrást kaptam a bal

tenyerembe. A csata után Gyöngyösre mentünk vissza, ahol eltemettük Braun vadászkapitányt. Innen Miskolcra kerültem, ahol megkaptam a huszár egyenruhát. Miskolcra Tokajba, ahol megkaptam kardomat, sarkantyúmat, meg egy lovat. Szép barna állat volt, Luci volt a neve. Itt már a magas lóhátról csaptam a szelet a gyöngyösi hölgyeknek. Déli 12 óra felé, még ebéd előtt, egy kis csatát álltunk a rakamazi hídon, a lovassággal szemben. Ez volt az első ütközet, amelyben mint huszár vettem részt. Innen kerülő úton, éjszaka, Tokajba tértünk vissza.

Tokajból Szolnokra mentünk. Innen nekem egy 23 kocsiból álló lőszer-szállítmányt kellett Komáromba vinni, de míg odaértem, háromszor is meg kellett szaladni az ellenség elől. Először Gödöllőnél, mely osztrák kézen volt, másodszor Ipolyságnál, ahol megrekedtünk egy kis szorosban, és a kocsik csak egyenként haladhattak; megfordulásról szó sem lehetett. A hegység szinte nyüzsgött az osztrákoktól. Amikor a parasztok ezt észrevették, hátam mögött kifogták a lovakat, és mindent visszahagyva, elmenekültek. Én ugyanis egy öreg tűzmesterrel az első kocsin ültem. Gyalogsági fedezetem, mely mindenféle fegyvernemből verődött össze, legnagyobb részt szintén megszökött. Nem maradt más tennivalóm, minthogy kifogjam kocsimból az egyik lovat, ráüljek a hátára, és Ipolyságra lovagoljak, lovakat rekvirálni. Erre az időre őrségül néhány hű emberrel az öreg tűzmestert hagytam hátra. Az volt a szándékom, hogy ha nem kapok lovakat, akkor az egész szállítmányt magammal és a legénységgel együtt a levegőbe röpítem, hogy az ellenség kezébe ne kerüljön. A hegységben egy paraszttal találkoztam, aki németül is értett. Tudakozódtam nála, hogy vannak-e a faluban lovak. Mikor megértette, hogy miről van szó, elmondotta, hogy a bíró császárpárti, és semmit sem akar tenni a magyarokért. Ló, mondotta, van elég a faluban, de a bíró tagadni fogja, csak lépjek fel vele szemben erélyesen. Bementünk vele a községházára, ahol az esküdtek éppen ülést tartottak. Beléptem közéjük, és kereken 23 kocsit elé lovakat kértem. Azt mondotta, hogy az egész faluban egyetlen lovat

sem lehet kapni. A paraszt, akivel beszéltem, szintén odajött, a bíró háta mögé állt és onnan integetett nekem, hogy csak kérjek. Mondtam aztán a bírónak, ha negyed órán belül nem kapok 23 kocsinak előfogatot, úgy Ipolyságot mindenestől a levegőbe röpítem, egyben melléne szegeztem a pisztolyomat és kiáltottam: Schwarzgelb Canaille! Halálfia vagy rögtön, ha félre akarsz vezetni. Erre ő nagyon megijedt, és százados úrnak szólított, és 15 perc alatt elég fogat állott rendelkezésemre. Azonnal el is indultunk és szerencsésen Léva elé érkeztünk, hol harmadszor kellett az osztrákok elől menekülnünk.

Minden baleset nélkül szerencsésen Komárom-Szentpéterre érkeztünk, ahol Gáspár tábornok gyalogsági osztagával tartózkodott. Azonnal jelentkeztem nála, átadva neki a számára hozott sürgönyöket. A tábornok magánál tartott ebéden, mialatt huszár patrult küldött ki megtudakolni: szabad-e a Komárom felé vezető út? Ebédre olyan kemény rostélyost ettünk, hogy foggal, kézzel szaggattuk. Rövid idő múlva visszajött a patrul azzal a jelentéssel, hogy az ellenségnek nyoma sincs, és így szabad az út Komárom felé. Megindultam és magam mellé vettem négy huszárt fedezetnek. Szent-Péteren a postára mentem, ott egy postakocsit vettem, és a kocsik előtt haladtam. A postakocsisnak egy ezüst húszas borraivalót adtam azzal az utasítással, hogy nagyon gyorsan hajtson, és a komáromi hídon a postakürtöt erősen fújja.

Komáromban már várták érkezésemet, Görgey, Klapka, Guyon és Mészáros tábornokok és más vezérkari tiszt, minthogy már a végére jártak a muníciónak. Görgey tábornokhoz mentem jelentkezni, átadni neki a számára kijelölt sürgönyöket. Lakosztályába vitt és azalatt Wagner tüzérkapitány átvette a muníciót. Du. 4 óra volt. Görgey átment a másik szobába, és bezárta az ajtót, míg a sürgönyöket olvasta. Majd kinyitván az ajtót, így szólt a tisztekhez: »Ímé bemutatom nektek Károly főhadnagyot!« Mészáros miniszter merész vállalkozásomért aznap főhadnaggyá nevezett ki. Ekkor láttam először Rózsa Sándort.¹⁰ Ő volt az első, aki 600 emberből álló szabadcsapatával a

hídon át Újszönyig vonult, ahol a csata megkezdődött. (300 embere lovon, 300 embere gyalog, mindannyian kék és fekete csikós ingben és gatyában; Rózsa Sándor századosi rangban volt.)

Másnap visszameneteltem Szolnokra, innen Cinkotára és azután Budapestre. Itt beosztottak Gellért-hegyre, Jónák tüzérszázadoshoz, előbb azonban egy sürgönyt kellett vinnem Budára Görgeyhez, akinek főhadiszállása a Svábhegyen volt. Csónakon mentünk át a Dunán. Az osztrákok a várból észrevettek és tüzelni kezdtek ránk. A golyók mellettünk jobbra-balra a vízbe csapódtak le. A Margit-híd közelében átertem szerencsésen, miután átadtam Görgeynek a sürgönyöket, a Gellért-hegyre mentem, ahol a mozsárüteg volt felállítva. Ez május 18-án volt. Jónák századosnak el kellett lovagolnia a Bresch-üteghez, mely a Krisztinavárosban volt felállítva. Ezalatt nekem adta át a parancsnokságot a Gellért-hegyen. A főtüzmasternek ezeket mondotta: »Távollétem alatt Károly főhadnagy úr veszi át az üteg parancsnokságát. Parancsainak eleget kell tenni.« A mozsár mindjárt úgynevezett Brandkugeln-eket lőtt. Egy löveget a vár felé irányítottunk és tüzeltem. Olyan jó volt a találat, hogy mindjárt tűz csapott fel a nyomában. Amikor azt Jónák százados meglátta, vágatva jött fel a Gellért-hegyre: »Szentséges egek! Ki tüzeltetett?« A tüzmaster mondta, hogy Károly főhadnagy úr parancsára történt. Ekkor a százados megveregette a vállamat és mondta: »Brávó Károly, ma kiérdemelted az arany sarkantyút! Ez a lövés még nekem, öreg katonának sem sikerült volna egykönnyen.«

Május 20-áról 21-ére virradó éjszaka volt a vár általános támadása. Huszártiszt létemre mégis a gyalogsággal mentem ostromra. A Ferdinánd-kapu felé vonultunk, ott létrán ostromoltuk a falakat. Egyszerre csak a létra felső fokán álló katonát egy golyó találta, ránk esett, és többen néhány öl magasságból lezuhantunk. Szerencsémre kisebb horzsolásokkal és zúzódásokkal menekültem meg. A következő létrán megint csak felmáztam, és az istállóknál felértem a várba. Sötét volt, és így nem láthattuk, hogy a jászlak alatt ellenséges vadászok rejtőzködnek, akik ránk löve, sok honvédet a

lábukon megsebesítettek. A honvédek ezen annyira felbőszültek, hogy a vadászokat egytől-egyig lemészárolták. Az ostrom után 3 hétig még a várban maradtunk. Engem egy régi, egyemeletes házban szállásoltak el. A halottak még sokáig feküdtek ott, s midőn éjjel a szállásomra mentem, a lépcsőházba érve, valami puhára léptem. Világot gyújtottam, s akkor láttam, hogy egy halottnak a kezére léptem. Így feküdtek még másnap is a

Emléktábla a Csokonai utcai ház falon

holttestek. Ezen időben a tisztek a kis sörccsarnokban és a postán mulatságot rendeztek. Jónák százados rábeszélésére női ruhában mentem el a mulatságra. Itt rám ismert egy Mezei nevű tiszt és így kiáltott fel: »Hiszen ez a mi Károlyunk!« Ezt megtudta Görgey, és azt hitte, kémnek akarok felcsapni. Azonnal ismét egyenruhát kellett öltene. Nemsokára jött a fegyőr, elvette a kardomat, és vasra verve lezárt. Kérdezte tőlem a fegyőr, hogy tulajdonképpen mit vétettem, mert Görgey agyon

akar lövetni. Magam se tudtam miért, és azt mondtam, hogy számomra még nem öntöttek golyót. 48 óráig voltam bezárva. Jónák százados és Liptay Közbenjárására, kik miután a tényállást megtudták, azonnal Kossuth-hoz menve, őt a valódi tényállásról felvilágosították, s ő azonnal elrendelte szabadon bocsáttatásomat.

Három hét leteltével Szeged és Dorozsma felé menekültünk. Dorozsmán a tábori lelkész Jónákkal megesketett. Az esküvő után mindjárt magamra öltöttem egyenruhám. A nászlakoma dorozsmán volt. Itt hirtelen rajtunk ütött az ellenség, úgyhogy az ablakon kellett menekülnünk. Mégis magammal vittem szalvétába kötve egy egész túrós rétest és a ló nyergéhez kötöttem. Szegedig kellett visszavonulnunk, majd Lugos és Facsetig, ahol átúsztuk a Marost.¹¹ Augusztus 18-án fogságba estem és Lippára vittek, ahol át kellett úszniuk a Marost. Arad várába vittek. Az akkori várparancsnok igen goromba ember volt, különösen a magyarokat gyűlölte. A várban egy alkalommal tüzesete volt, és a parancsnokot akkor baleset érte. A lakás alatti pincében ugyanis nagyobb mennyiségű spiritusz volt elraktározva. Szolgája ügyetlensége folytán a spiritusz felrobbant éppen akkor, mikor a parancsnok az ajtón akart kilépni, a padló leszakadt alatta, s ő a lángokba esett és odaégett volna, ha a fogságban lévő Szathmáry ezredes ki nem menti. Égési sebeibe azért belehalt. Halála előtt megmentőjének 50 aranyat adományozott.¹² Utódja gr. Thun tábornok lett, aki a foglyokkal emberibb módon bánt. Miután tudomására jutott, hogy áldott állapotban vagyok, kiutaltatott számomra egy magánlakást Hem Ádám városi mérnöknél, a Keutz utcában. Itt állandó felügyelet alatt állottam. Egyszer kihallgattak a főtörvényszéknél Budapesten, Újépület 5. sz. udvarában, I. em. 11. ajtó alatt Reischl főhadnagy és Ketzl főtörvényszéki tanácsnok. A kihallgatás után előfogaton azonnal visszavittek Aradra. Ez még háromszor megismétlődött. December 18-án a várba vezettek Kosfelnitz várparancsnokhoz. Megkértem őt, hogy férjemet, Jónák őrnagyot engedje a keresztelőre hozzám jönni a lakásomra, miután minden órában várom a lebetegedést. December 24-én egy

egészséges fiúgyermeknek adtam életet, mely hírre férjem, Jónák őrnagy két altiszt kíséretében eljött a keresztelőre. Még 3 hónapig maradtam Aradon, azután a foglyokkal együtt Pestre hoztak, ahol két napig a Vadászkiút Szállóban laktam. Innen a zimonyi hajón két altiszt kíséretében Sziszekre vittek. A többi foglyot Péterváradra vitték. Sziszeknél az egyik altiszt megmondotta, hogy már kíséret nélkül mehetek tovább. »Asszonyom! Ön most hazájában van, mi most visszamegyünk«. Irántam tanúsított becsületes magaviseletéért mindegyiknek 5 forint borravalót adtam. Az ítélet számomra így hangzott: kiutasítás Magyarország egész területéről, Horvátországba internálva. Ezt a kedvező ítéletet földieimnek köszönhetem, akik a főtörvényszéknél állásban voltak. Ők még büszkék is voltak arra, hogy egy horvát nő milyen hőiesen küzdött.

Sziszekről kocsin Zágrábba utaztam, hova április 24-én délután 2 órakor érkeztem. Édesanyám és testvéreim nagy örömmel fogadtak, miután már 7 évig távol voltam. Csak egy fivérem, aki az olasz hadjáratból jött, melyet a Don Miguel században harcolt végig, szemrehányásokkal és szidalmakkal fogadott, és gyermekemmel együtt az első emeleti ablakból ki akart dobni, amiért a magyaroknál szolgáltam. Édesanyám közbenjárására a fivérem mégis kibékült velem. A lakosságtól is igen sokat kellett szenvednem. Az utcán kövekkel és sárral hajigáltak meg és vízzel öntöttek le, úgy hogy már az utcára se mehettem. Utánam kiabáltak. Édesanyám akkor elment Jelačić bánhoz és mindezt elpanaszolta. A bán azt mondta: jöjjön anyám másnap velem együtt oda. Nagyon barátságosan fogadott és mindenről kikérdezett engem. Azt mondta anyámnak: büszke lehet a lányára. (A bán távoli rokonunk volt, s így tegező viszonyban mondta: »Fanni! Büszke lehetsz a lányodra...«) Ekkor kitérte az előszoba ajtaját és bemutatott engem az ott egybegyűlt tiszteknek, mint háborús bajtársukat. Büszkék lehetnek — mondta —, hogy ilyen bátor földijük van. Másnap mindenhol német, horvát és olasz falragaszok jelentek meg, melyeken szigorúan tiltva volt a hazáért felkelőket, legyen az férfi vagy nő,

sértegetni. Inkább büszkék legyünk rá, hogy horvát nő, bár ellenséges táborban, ilyen vitézül küzdött. Ezen tilalom következtében azontúl mindenkitől és mindenkor nyugalmam volt.

Zágrábban 1851-ig maradtam. Azután ismét Magyarországra jöttem, nővéremhez, ahol másodszor nőül mentem, Pasch Gyula műfestőhöz, ki szintén mint hadnagy szolgált 1848-49-ben a tirol vadászoknál. Győrben 17 évig laktam, azután 6 évig Komáromban, ahol férjem meghalt. 1870-ben Budára mentem, ahol 1880-ig maradtam. Azután Újpestre költöztem fiamhoz, aki itt festő és mázoló.¹³

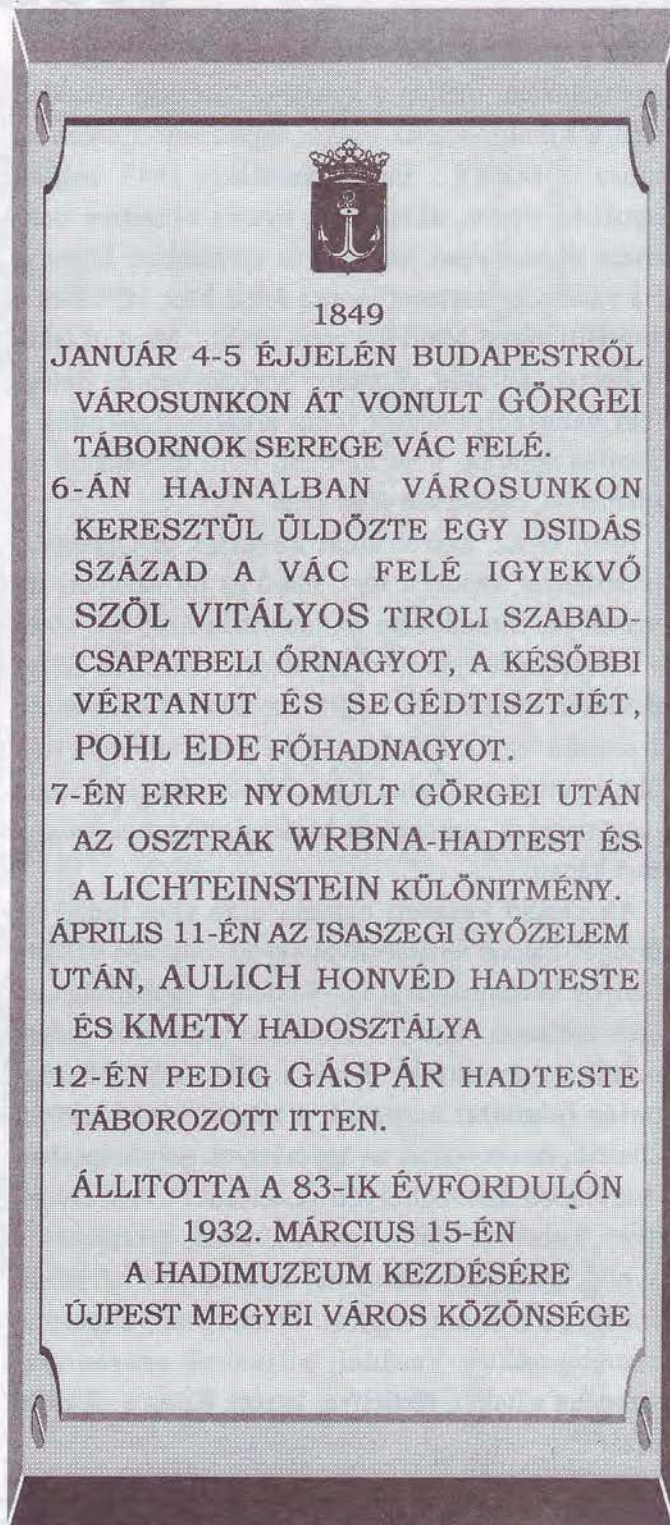
Közli: Dr. Hegyaljai Kiss Géza

Jegyzetek:

- 1 Közlöny 35. szám.
- 2 Közlöny, 1848, 163. sz.
- 3 Közlöny, 1849, 66. sz.
- 4 Új Idők, 1932, 3. szám, Mária főhadnagy. Képpel.
- 5 Magyarul: Beck Vilma bárónő: Egy hölgy emlékiratai. Miskolc, 1901. 83-85. lap.
- 6 A halálfejes német légió parancsnoka Giron Péter volt.
- 7 Ez téves. Götz az 1849. április 10-i váci ütközetben esett el.
- 8 Az itt következő eseményeket teljesen összezavarja a szerző. Nyilvánvaló képtelenség, hogy a Besztercebányáról Liptó megyén át a Szepességbe jutott csapatok, a Klapkával való egyesülés végett (!) visszaforduljanak Zólyomba (Altsohl), ahol Klapka hadteste sohase járt. Ez a hadtest már januárius 31-én Rakamazra, vagyis a Tisza bal partjára vonult vissza.
- 9 Ez a szám téves. Mindössze 3751 gyalog és 150 lovasból állott Guyon átkelő hadosztálya. Vessd össze Breit: Magyarország 1848-49-i függetlenségi harcának katonai története, I. kötet, 218. lap. És Guyon iratai alapján Szokolai Viktor: Hazánk, III. 155-156. Dr. H. K. G.
- 10 Más forrásokból való ellenőrzésre szorul: ott volt-e Rózsa Sándor Komárom alatt? Egyesek arra hivatkoznak, hogy csak az Alföldön harcolt, Szinnyi József: Komárom 1848-49-ben c. munkája nem említi. Bizonyos, hogy a 35 éves szegény legény ekkor volt virágjában. Kossuth 1848. december 15-én kelt hirdetményében megerősíti a Rózsának adott amnesztiát, vitézségeért. Ha fel is hozzák ellene, hogy a rendes honvédállományból elbocsátották, mint guerillavezér Komáromnál is éppúgy árthatott az osztrákoknak, mint másutt szeretett. Lebstock maga is említi, hogy mint szabad-csapat vezérét látta. Kékinges harci viseletét mások is Lebstockkal egybehangzóan írják le. Lásd még Gracza: Szabadságharc Története, III. kötet, 112-121. lap. Dr. H. K. G.
- 11 Facsetnél, tudvalevőleg, nem a Maros, hanem a Béga

folyik. Ennek pedig azon a tájon olyan kicsiny a nyári vízállása, hogy könnyűszerrel át lehet rajta gázolni.

- 12 Az aradi vár parancsnoka 1849. október 4. óta Howiger Alajos tábornok volt. A megmentő honvédtiszt pedig Szathmáry Mihály, a bácskai huszárok ezredese.
- 13 Lebstock Mária nevét néha elferdítve írták. Mikár Zsigmond: Honvéd névkönyv, 1891, 372. lapján így olvasható: özv. Paschné, szül.: Lebstock Mária nyug. honv. főhadnagy, Budapest.

Emléktábla az Újpesti Városházán

Kövér Imre:*

Lebstück Mária – Károly huszár részvétele a szabadságharc csatáiban

„A pénztárnál egy 48-as honvéd főhadnagy ült, egyenruhában, mellén a koszorús vitézségi renddel, fején a trikolor-rózsás csákó; napbarnított arcán se bajusz se szakáll... Én ezt az alakot 1849. májusi napokban láttam, akkor még nyalka »legény« volt, huszár dolmányban, sarkantyús csizmában. Írtam is róla valami költeményt” – írta Jókai Mór 1891-ben a Pesti Hírlapban. Majd így zárja írását: „Most itt lakik Új-Pesten a fiánál. Szegény sorban van és beteg. Nem panaszolja sorsát, nem alkalmatlankodik a hazafiak ajtaján, nem kéreget, nem dicsekszik az érdemeivel, csendesesen megvonul...”

Igen, Ő az, akiről utcát neveztek el Újpesten, díszsírhelyet kapott a régi, majd az új, Megyeri úti temetőben. Síremlékére minden tavasszal sok virág és a hőseiknek kijáró babérkoszorú kerül. Az utolsó lakóházán emléktábla hirdeti hazafias cselekedeteit. Síremléke egyik oldalán 13 helység nevét vésték kőbe az utókornak, ahol Károly néven harcolta végig a csatatereteket, sebeket és halált osztogatva, és sok sebet kapva...

Az utolsó vesztett csatája után sem fedte fel nőiségét, harcos férfitársaival együtt, büszkén vállalta a súlyos börtönnapokat is! Sokfelé a szabadságharc véres csatáinak hőseit önfeláldozó asszonyok százai ápolták és gondozták. Ezek a lelkes nők a betegápolás feladatát nemcsak a tábori kórházakban vállalták, de ott voltak az ágyútűzben, golyózáporban a harcmező kötőzőhelyén is, életüket veszélyeztetve... Lebstück Mária nem a kínokat, gyötrelmeket enyhítő, gyógyító, életmentő honleányok névtelen, hősi magatartására vágyott. Ő csatában, ellensége szemébe nézve, karddal, puskával, szuronnal osztogatja a halált, férfitársai között. Ki ez a „Károly huszár”?

Lebstück Mária, született: Zágrábban, 1830. augusztus 15-én. Apja gazdag kereskedő. Kora fiatalságában Bécsbe kerül, ahol szüleinek jómódú rokonai laknak. A bécsi polgári forradalom mámore 1848 márciusában a 18 éves leány lelkét is elragadja. Március 13-án és 14-én még csak koszorúkat készít az ifjú harcosok számára, de 15-én már nagyobb tette szánja el magát. Női ruháját felcseréli aulista egyenruhával, puskát ragadva beáll a Giron Péter vezénylete alatt alakult „német légióba”, majd a jogász zászlóaljba, melynek főparancsnoka Colloredo gróf. Ettől kezdve férfinak tekintette mindenki, Károly volt a neve! Részt vesz a vérengző utcai torlaszharcokban, a fegyvertárak megostromlásában a végső véres ütközetig.

A felkelést leverő ezredek nem kevesebb, mint 38 ezer emberrel találták szembe magukat. Acsbert helyőrségi parancsnok katonái, Jelačić egyesült hada, Windischgrätz tábornagy seregei. Október végén ebben a véres csatában bal arcán Károly is sebet kap. A legnagyobb sebet szívének az jelenti, hogy Jelačić horvát csapatai is a szabadságért fegyvert fogó bécsi diákok, polgárok véres legyőzői között vannak. Ezt soha sem felejtí el!

Itt, Bécsben először és utoljára, azzal szabadul meg az üldözéstől és a börtöntől, hogy felveszi a női ruháját és kísétál Bécsből gyalog, letörölve arcáról a puskaporfüstöt. Szerencsésen eljut Winpassingig, ahol egy folyó hídja helyett, csak egy gerendát és hídkorlátot talál. Ezen tornáztatta át magát a túlsó partra. Ott két magyar nemzetőrré bukkant, akik elfogták, mint kémeket. Bevitték a faluba és egy pincébe zárták. A bíró azonban szabadon engedte és folytathatta útját magyar földön Vasváron keresztül Sopronig. Győrbe igyekezett eljutni, ahol férjhez

A szerző ny. tanár, helytörténeti kutató. Nevéhez fűződik az első iskolai helytörténeti szakkör megszervezése Újpesten, 1968-ban.

ment nővére lakott. Sopronban nem tud megpihenni, mert Görgey egy hadosztálya cseltámadást indít az osztrák csapatok ellen. Ebben a csatazajban jut tovább, de most már parasztszekéren. Csornán túl a Kis-Rábán a jég beszakad a szekér alatt. A honvéd előőrsök húzzák ki a vízből. Az őrtüzeknél szárítja ruháit a honvédek köpönyegeibe burkolózva... A pálinkás kulacsukból is megkínálják, hogy felmelegedjék. A megszáradt ruhában azonnal nekiindult gyalog tovább, másnap Győrbe ért. Testvére örömmel fogadta.

A kalandot elfeledhette volna, de ő már nem kalandnak tekintette, ami eddig történt. Teljes lelkét betöltötte a szabadságért való rajongás. Három napot pihent. Megtudta, hogy egykori parancsnoka, Giron őrnagy Győrben van, odasietett hozzá. A parancsnok ráismert női ruhájában is. Egyenruhát, puskát, kardot kapott, Máriából Károly lett. Még aznap délben letette az esküt a háromszínű zászló alatt. Be is osztották örnek Görgey szállása elé a püspöki palotához. Ez volt az első szolgálata magyar zászló alatt, és élete végéig hűséges is maradt ehhez a lobogóhoz.

Győrből kiindulva, szabadságharcunk fontosabb csatáinak szerény hőisével, Máriával járjuk végig a hosszú utat. Harcoljunk vele, az ő kezével forgassuk mi is a kardot! Próbáljuk átélni megpróbáltatásait, megfejteni hősi, férfias erejének forrását!

Görgey serege 1848. december 26-án visszavonul Győrből. Bábolna közelében került Károly az első ütközetbe a nyílt csatatéren. Veszteséggel végződött. A bécsi légionáriusok megfutamodtak a „leány” buzdító szavai ellenére. A második csatája Tétény alatt volt Cress könnyű lovasai és gránátosai ellen: ez is futással végződött. A kudarc, a szégyen nem oltotta ki lelkesedését, keresett magának méltóbb bajtársakat. Budapestre érve beállt a tiroli vadászok szabad csapatába, melyet Szöll Vitályos őrnagy szervezett.

Ezzel a hadsereggel járta be Károly azt a nagy hadműveletet, melyet Görgey tábornok hajtott végre a bányavárosokon át Branyiszkóig, a csikorgó hidegben, folyton kettős tűz között, sehol meg nem pihenve.

Pestről indulva Görgey serege 1849. január 4-én Vác felé menet városunkon is átvonult. Az Újpesti Városháza emléktáblája így örökíti meg: „1849.

január 4-5. éjjelén Budapestről városunkon át vonult Görgey tábornok serege Vác felé. 6-án hajnalban, városunkon keresztül üldözte egy dzsidás század a Vác felé igyekvő Szöll Vitályos tiroli szabadcsapat-beli őrnagyot a későbbi vértanút és segédtsíztjét Pohl Ede főhadnagyot.” Íme 19 évesen először Lebstüch Mária is városunk földjére lépett. Akkor még nem sejthette, hogy élete utolsó éveit itt éli le fiánál.

Körmöcbányán nagy csatára került sor, sok áldozattal, hősieles küzdelemmel. Itt halt hősi halált: Pusztelnik ezredes, Kemniczer kapitány, Aulich tábornok hadsegéde. Ebben a csatában olyan hősielesen harcolt „Károly”, hogy dandárparancsnoka Liptay ezredes, azonnal előléptette fővadásszá. Görgey legragyogóbb haditettét itt hajtotta végre azzal, hogy a minden oldalról körülzárt csapatát egy bányaalagúton át megmentette. Az ellenség lába alatt került annak hátába. Tovább haladva Besztercebánya már lángokban áll, és a tűzön keresztül, fáradságos hegyi úton jutnak Rózsahegyre. Itt sem pihenhetnek, mert egy éjjeli támadást vernek vissza, amely 11 órától reggelig tartott. Késmárkon egy pihenőnapot tartottak. A honvédek tiszteletére táncmulatságot is rendeztek a városban. Amikor legjobban járták a csárdást, megdördültek az ellenség ágyúi.

A táncból a fegyvertáncba kellett rohanni. Reggelig tartott a mulatság, de végül az ellenség fáradt bele. Az állandó megpróbáltatásoknak még mindig nem volt vége. Következett február 5-e, a Branyiszkói nap. A szoros elfoglalásában a tiroli lövészek, Guyon tábornok vezetésével hősielesen harcoltak. Éjjél után 1 óra volt, amikor elfoglalták a szorost és a hegytetőn kitűzhették a magyar zászlót. Eperjesen végre megpihenhettek 24 órát.

Kassán Görgey gyászmisét tartott a branyiszkói ütközetben elesettekért. Az ünnepség utáni elvonuláskor Károly éppen Görgey előtt elhaladva, elnevette magát, mert a hadvezérnek ki volt szakadva mindkét könyökén a egyenruhája. (Nem ért rá befoltozni.) Ezért a sértésért Károlyt parancsnoka 8 órai kurtavassal büntette és eltiltotta a bálról, melyet a kassai hölgyek adtak a honvédek tiszteletére. Pedig Károlyt már akkor tisztiként tartották számon. A büntetés is a katonai élethez tartozott.

Miskolcon komoly feladattal bízták meg: 200 hadifoglyot szállítson Debrecenbe, amit ügyesen végre is hajtott.

Debrecenben a foglyok átadása után a vendéglőben összegyűlt tisztek egyike ráismert, mert bécsi rokonánál valamikor udvarolt a lánynak. Tagadni nem lehetett. „Mari kisasszonyt” annál szívesebben fogadta bajtársa. A tisztek örömben egy albumot szereztek és abba beleírták emlékmondataikat: Károlyhoz!

Károly a kápolnai csata hőse: alhadnagy!

A szabadságharc egyik legnagyobb csatája Kápolna mellett 1849. február 26-27-én volt, amely a magyarok visszavonulásával végződött. Dembinszky, Görgey, és Klapka csapatai álltak szemben Schlich és

zászlóaljat be nem kerítették, vagy át nem álltak az ellenséghez. Görgeynek nem sikerült a jobb szárnyon rendbe hozni csapatát. A végső veszteség igen nagy: 1200 magyar, 352 osztrák. Windischgrätz távirata a csata után így szólt: „a lázadó hordák megsemmisítve!” Pedig a dicsőséges tavaszi hadjárat csak ezután érte el nagy eredményeit.

A nagy veszteség ellenére a tiroli szabadcsapat komoly részt vállalt az ütközetből. Nagy tömegével a visszavonulást fedezte az országúton. A nehéz lovasság szétszakította a gyalog csapatot. Egyik része harcban elesett, vagy elfogták, másik része elfutott a

1848
1948

Meghívó

A Nemzeti Bizottság és Újpest megyei város képviselőtestülete folyó évi március hó 14-én d. e. 11 órakor a városháza közgyűlési termében

1848 március 15-e emlékének

megünneplése céljából együttes ünnepi DISZKÖZGYŰLÉST tart, melyre ezúton tisztelettel meghívom.

A diszkozyűlés napirendje:

1. Himnusz. Kossuth-nóta. Az újpesti fiugimnázium és dolgozók gimnáziumának énekkara
2. Ünnepi megnyitó beszéd. Dr. Gálhidi Béla polgármester h.
3. Petőfi: Nemzeti Dal. Ambrus Zoltán gimn. tanuló
4. Ünnepi beszédet mond Döbrentei Károlyné országgyűlési képvis.
5. Petőfi: A Szabadsághoz. Kőrmendy Magdolna leánygimn. tanuló
6. Lányi: Petőfi. Énekl az Újpesti Munkásképző Dalkar
7. Szózat. Énekl az Újpesti Munkásképző Dalkar

Újpest, 1948. március 10.
Dr. GÁLHIDI BÉLA s. k.
polgármester h.

Korabeli meghívó a 100. évforduló városi ünnepségére 1948-ban

Windischgrätz hadtesteivel. Az első nap az osztrákok kezdték a támadást a felsorakozó magyar csapatok ellen. Honvédeink az ágyúzás és a nagy túlerő miatt meghátrálni kényszerültek, feladva Kápolnát. Ekkor még nem volt a csatatéren sem Dembinszky sem Görgey.

Második nap szintén az osztrákok támadtak először: Schlich Verpelétnél a jobbszárnyon, Windischgrätz közepén, és igyekeztek bekeríteni Dembinszky hadosztályát. Ez nem sikerült, de Kápolna visszafoglalásáért megindult a magyarok támadása. Ez kezdetben sikerrel történt, míg a fanini

láros, mocsaras vidék irányába. Károly egyedül futott az országúton, fegyverét megtartva. Három fegyveres, vértess lovas utána, szidalmazva, fenyegetve, megállásra felszólítva. Egyszer aztán megállt, egy öreg fűzfa mögé bújva. Háta mögött mély, süppedékes terület volt, lovasok ide kerülni nem tudtak. A fa mögül puskájával két lovast lelőtt, a harmadik megfordult és elvágtatott. Amikor a magyar csapatok maradéka összegyűlt, Ott kapitány, aki a jelenet szemtanúja volt, odavezette Károlyt Dembinszky elé, aki e szavakat intézte hozzá: „Fiatalember! Legyen ön mindig ilyen vitéz! Ön ma az arany kardbojtot

szolgáltatta meg!” Azonnal kinevezte alhadnaggyá. A kinevezés után nagy feladat várja. Összeszedi a tiroli lövészek maradványát, és ezek élén Verpelétnél egy ellenség által megszállt majorlakot megostromolt és elfoglalt. Jellemző a véres csatára, hogy aki élve maradt, mindenki sebet kapott. Maga Károly is megsebesült, egy golyó a fejét súrolta. Nem ment kórházba, hanem bekötött fejjel egy sebesült szállítmányt kísért Tiszafüredre. Ezt tartotta most fontosabbnak! Mire visszatért, vadászcsapatát nem találta.

Régi vágya volt már, hogy az igazi katonák közé kerüljön a huszárokhoz. Ezt is elérte. Görgey, Gáspár tábornokhoz küldte őt, aki Károlyt a Miklós huszárokhoz osztotta be. Nyalka huszár volt. Már akkor sokan tudták róla, hogy leány. Tizenkilenc esztendősen, mint leány, huszárhadnagy. A mai világban még férfinak is gyermek volna. Érzékeny búcsút vett a tiroli lövészcsapatból megmaradtaktól, mert Hatvannál talált rájuk. Utoljára részt vett velük a hídon vívott szuronycsatában. Itt parancsnoka, az óriás termetű Braun százados is elesett. A csata hevében őt is szuronydöfés érte a jobb kezén. Bekötött kézzel Gyöngyösön, ahol méltó temetést rendeztek parancsnokának, ő tette a sírjára a koszorút. Utolsó búcsú volt ez a hős tiroliaktól. Őt már várta a huszárélet, újabb csaták, hőstettek.

Nyári Pál szerint, ha önkéntesnek jelentkezik a fiatal, mind huszár szeretne lenni. Hát miért nem szerelik fel őket, aztán kis kiképzés után irány a csatater? A hozzáértő, katonaviselt civil így válaszolt: „Tudja barátom, ennek alapvető oka van: egyetlen huszár 232 darabból áll. A csatákhoz szokott erős ló, egyenruha, kard és puska, puskapor, lőszer, zab csak a legfontosabb kellék. Ember az van elég.”

Alighogy Károly jobb keze begyógyult, Miszkolcon huszár egyenruhát, kardot és sarkantyút kapott. Paripáját csak Tokajban kapta meg. Lovagolni is jól tudhatott, mert már aznap a Rakamazi pontonhídon rohamra vállalkozik az ellenséges lovassággal. Sírkövére vésve a 10. hősi csatahely Rakamaz. Már az is csodálatra méltó, hogy egy leány ura tudjon maradni a nyeregnek, kantárnak és kengyelnek, meg a nehéz lovassági kardnak, és rögtön rohamra mehessen és verekedjen. Ehhez valami ősserejű démoni erő is kellett. Ennek az erőnek napról napra példáját mutatta a csatákban. Innen csaták nélkül

masíroztak a Miklós-huszárok egészen Szolnokig. Itt új feladatot kap Károly: Wagner tüzér őrnagy mellé rendelik nyargoncnak (futár, hírvivő, különleges megbízott).

Nyargoncot főhadnaggyá léptetik elő

Kitűnő lovasnak kellett lennie, akinek feladata árkon-bokron vágatni a cél felé. Módot is kap erre, mert a szorongatott Komárom várában fogytán a lőszer. Azzal bízzák meg, hogy 23 szekér lőport és töltényt szállítson oda. Adtak mellé egy öreg tűzmestert, meg egy csapat önkéntes katonát fegyveres fedezetnek. Ez az útja is kalandok egész sorozatát jelenti. Állandóan ellenséges portyázó csapatok elől bujdokolva, azokat Gödöllőnél, Vácnál, Ipolyságnál szerencsésen kikerülve, végre Léva alá ért. Itt a szembejövő menekülők azzal a hírrel állítják meg a csapatát, hogy az erdön átvezető utat a császáriak foglalták el. Erre a rémhírre a fuvarosok kifogták lovaikat szekereikből, és lovon elmenekültek. A fiatal hadnagy egyedül maradt ott a tűzmesterrel, mert a kísérő katonák is elfutottak. A tűzmestert otthagya a szekerekkel, „visszanyargalt” Ipolyságra lovakat rekvirálni, bátrabb legényeket toborozni a megfutamodottaknál. Ezekkel azután szerencsésen elvitte a lőszeres szekereit Szentpéterig, ahol rátalált Gáspár tábornokra. Az öreg nagyon megdicsérte, és Görgey fővezérhez címzett pecsétetes levelet adott át neki. Görgey már akkor Komárom alá érkezett a fő sereggel. Négy huszárt is kapott kíséretnek a szekerek mellé. Hajnalban érkeztek meg Komáromba, ahol Károly átadta a levelet Görgeynek. Aznap délben volt a csillagsánc felszabadításának véres, nagy ütközete. A harc után, 1849. április 22-én Mészáros Lázár hadügyminiszter Károlyt kinevezi főhadnagynak.

Budavár visszafoglalása

Úgy látszott, hogy a tavaszi hadjáratban sikerül visszaszerezni a forradalom elveszített lendületét, a nép hitét, lelkesedését. Hogyan is tűrheti a nemzet, hogy fővárosa idegen uralom alatt van? Kossuth a nemzet becsületére hivatkozott. A tábornokok győzni akartak. Görgey harmincezres sereggel körülfárta a várat. Hősünk, Károly főhadnagy így került seregével Budára. Várostromoknál a huszár csak gyalogosként használható. Károlyt Jónák József tüzér őrnagy mellé osztották be, aki a Gellért-hegyen működő bombavető mozsártelep főparancsnoka volt. Görgey a

Kis-Sváb-hegyről és a Gellért-hegyről lövette tüzéségével a várat.

A fiatal főhadnagy itt kapta a legveszélyesebb sebet: nem Károly, hanem Mária szívébe; szerelmes lett a hős tüzérparancsnokba. Maga is nagyon megijedt ettől a mámorító szenvedélytől, és hogy véget vessen neki, a halálnak rohant. Nekirohant a golyózáporok.

Május 20-án éjjel a döntő rohamra Károly főhadnagy az élére áll az önkénteseknek, akik vállalkoztak arra, hogy a Ferdinánd-kapunál létrákon feljussanak a bástya fokára. Nem találta meg a halált, de megtalálta helyette a boldogságot. Szerelme viszonzásra talált. Egy tábori lelkész elrendezett mindent. (Bár később nem ismerték el hivatalos eskünek.) Három hétig tartott a visszafoglalt Buda várában a mulatozás, a győzelem és a szerelem mámore. Ez a nagy boldogság nem illett össze a huszárfőhadnagyi egyenruhával. Gyorsan meg is akart szabadulni tőle, de ez nem ment könnyen. Népviselési ruhát öltött. Egy táncmulatságban, ahova vesztére ő is elment, ráismert egy tüzérkapitány. „Nini! Hisz e hölgy nemrég a mi ütegünknel szolgált, mint huszártiszt!” E szóra rögtön elfogták és a József-bástya börtönébe zárták. A főparancsnok ítélete szigorú: „Akár kém, akár szökevény az álruhába öltözött, főbe kell lövetni!” Negyvennyolc óráig volt siralomházban. Ez alatt azonban férje, Jónák őrnagy és Sebess térparancsnok Kossuthhoz siettek és elmondva a regényes igaz történetet, kieszközölték a kegyelmet, de azzal a föltétellel, hogy Károly vessen véget a színészkedésnek: vegye fel újra az egyenruháját, és menjen csapatának zászlója alá. Ekkor már elkezdődött a csapatok visszavonulása. Kevesen tudták, hogy észak felől az orosz cári szuronyos, dzsidás csapatok tízezrei menetelnek hazánk felé, hogy újabb évtizedekre rabbá tegyék a nemzetet.

Pesttől Dorozsmaig meg sem álltak a huszárok, ott a támadó ellenség kényszerítette őket Szegedre húzódni. Folytonos csaták közben húzódtak Lugosig, onnan Facsetra, ahol az ellenségtől üldözve átúsztak a Béga folyó vizén. Itt fogta el az ellenség Károlyt is és vitték Aradra. Ez lett Mária főhadnagy utolsó csatahelye. Elbúcsúzott leghűségesebb barátjától: lovától és jó fegyverétől. Rab lett. A magyar fogoly tiszteket az Aradi várbörtön legsötétebb kazamatáiba zárták. Az első várparancsnoka túl

szigorú ember volt, talán ezért robbantották fel a parancsnok lakosztályát, aki sebeibe belehalt. Thun gróf jött Aradra utódnak. Ő emberségesebb volt. Megtudva, hogy Károly tulajdonképpen Mária, és hogy áldott állapotban van, kiengedte a börtönből, hogy magánszálláson lakjon, katonai őrizet alatt. Közben eljött az idő, hogy megszüljön gyermekét. Kérte a parancsnokot, hogy szintén fogoly férjét egy napra engedje ki keresztlőre. Így együtt ünnepelhették fiuk keresztlőjét. Két tüzérkapitány volt a kereszttapa.

Három hónap múlva, női ruhában, csecsemővel a karján a foglyot és gyermekét előbb Pestre, majd Zimonyba szállították. Innen két katona kísérté Sziszekre, ahol tudtára adták, hogy szabad. Horvát földön.

Szüleinel, Zágrábban három évig maradt. Itt osztrák katona testvérével kell harcot vívnia, és a horvát lakosokkal, akik szidalmazták, kövel dobálták. Jellemző, hogy Jelačić bántól kapott oltalmat.

Természetesen visszakívánczik hősi csatáinak színhelyére, Magyarországra. Győrbe ment lakni, ahol 21 évet élt boldog házasságban második férjével, a festő Pasche Gyulával, aki szintén harcolt és hadnagy volt a szabadságharcban. Férje halála után került fiához Újpestre, és itt élt haláláig. Csendesen, szerényen, ahogyan két harcos évet végigkísérve megszoktuk.

Idézzük csak fel a bevezető sorokat, Jókai szavait, hogy jól megjegyezzük: „Nem panasolja sorsát, nem alkalmatlankodik a hazafiak ajtaján, nem kéreget; csendesén megvonul.” És a végén hozzátesszi: „A vitéz amazon, a hős huszárfőhadnagy kiszenvedett. Ez évben tették le örök nyugalomra, katonai parádé és zeneszó nélkül, 1892. május 30-án.”

Megismerve életútjának legszebb két évét: a mai fiatalokat cselekvő hazaszeretetre, önfeláldozó bátorságra, múltunk megismerésére, megbecsülésére, céltudatos életre kell, hogy példája lelkesítse.

Bánóné dr. Fleischmann Marianna:*

A settlement hazai megtestesítője: Egyetemi Szociálpolitikai Intézet – Újpest

150 évvel ezelőtt, az 1830-as évek elején alakult ki Újpest, a mai Budapest IV. kerülete. Születésének idején a hazai ipar fejlődése még nem indult meg. Hazánk kifejezetten mezőgazdasági termelést végzett, és még az I. világháború előtt is agrár ország volt. Lakosságának mintegy 60%-a mezőgazdaságból élt, csupán 24% dolgozott az ipar, kereskedelem és közlekedés területén.¹

Az 1840-ben megalakult Újpest alig félszáz esztendő alatt Magyarország egyik legnagyobb iparvárosává fejlődött. Ehhez hozzájárult a település kedvező földrajzi fekvése – a Duna mellett, közlekedési csomópontban és Pest közelében helyezkedik el –, valamint a helység földesurának, gróf Károlyi Istvánnak alapító levele, melyben a letelepülők számára teljes ipari és kereskedelmi szabadságot, valamint vallási egyenjogúságot biztosított. Így az alapító levél a szabad vállalkozás akadályait – ellentétben a korabeli szokásokkal és törvényekkel – a településen megszüntette, hangsúlyozva, hogy senkit nem akadályozhat meg nemzetisége, vallása abban, hogy olyan önálló vállalkozáshoz fogjon, amihez kedve és tőkéje van. Az ipar terén minden megkötés nélkül engedélyezte bármilyen gyár alapítását és bármilyen ipar gyakorlását. Minden telepesnek előre alá kellett magát vetni azon szabálynak, hogy céhet nem alapíthat, sem pedig az ipart megszorító kiváltságos jogokat nem szerezhet. A kereskedelem terén az okmány hasonló szabadságot biztosított, pl. a Dunán szabad kikötőket engedélyezett. A község autonómiája is elősegítette a szabad ipari fejlődést, vezető testületébe – vallás és nemzetiségre való tekintet

nélkül – beválaszthattak minden házbirtokost.²

Mindezek következtében Újpest lakossága 1870 és 1910 között 10 évenként megkétszereződött (1870-ben 6722 lakosa volt, 1910-ben 55.197).

Hazánkban az iparosodás folyamata a németekkel, csehekkel, szlovákokkal, osztrákokkal, valamint a zsidósággal indult meg. A gazdag zsidó Löwy, Neuschloss és Wolfner családok – az első nagy manufaktúrák alapítói –, valamint az Újpest első házát és serfőzdéjét 1831-ben felállító sváb Mildemberger családok mellett az újpesti lakosság nagy részét – főleg kezdetben – idegen nemzeti-ségű kisiparosok és kiskereskedők alkották, zömükben céhekből kiszorult egyének vagy munkanélküliek, olyan személyek, akik munka-alkalomra, vállalkozási lehetőségre lestek. Hasonlóan Pest-Budához, Újpest a különböző bevándorlók gyűjtőhelyévé vált, akiket a főváros nem tudott, vagy nem akart befogadni, ezért ők a közeli Újpesten telepedtek le és keresték boldogulásukat.

Újpest lakosságának 60-70%-a kezdettől fogva az iparban dolgozott. „A századfordulón Újpest a főváros környékén a városi munkáslakosság arányát tekintve 4. helyen állt. 10 év múlva 1910-ben már Újpesten élt, nemcsak létszámát, de lakosságon belüli arányát tekintve is, a legtöbb munkás. 10 év alatt megelőzte Csepelt, Erzsébetet, Albertfalvát. A három helység munkáslétszáma együttesen sem érte el az újpesti munkáslétszámot.”³ 1910-ben Újpesten a gyári munkásság 52%-a az 500 főnél többet foglalkoztató nagyüzemekben dolgozott. Ez a legmagasabb nagyüzemi koncentrációt jelentette országos

*A szerző gyógyszerész, kandidátus, orvostörténeti kutató.

méretben, túlszárnyalva Budapestet is, ahol ez csak 31% volt.⁴

A nagyipar kiugró – hazai viszonylatban korai – fejlődésének eredménye, hogy a korszak ellentmondásai is jóval előbb és koncentráltabb formában mutatkoztak Újpesten, mint az ország más területein. Az ipari munkásság nagyfokú kiszolgáltatottsága, az újpesti lakosság nyomora, a lakosság robbanásszerű növekedésével egyre rosszabb lakásviszonyok, az elégtelen táplálkozás és az ezekből fakadó közegészségügyi ártalmak, valamint a népbetegségek kiemelkedően nagy száma hosszú időig kísérői a településnek. Az újpesti nyomor a korabeli sajtó állandó témája volt. Szóra bírta forradalmi költőnk, a fiatal Ady Endrét is, akinek „Álmodik a nyomor” című verse döbbenetes erővel rajzolta meg a századforduló Újpestjének viszonyait.

Az ipari fejlődés eredménye volt továbbá az is, hogy Újpest a századfordulón már komoly erőt képviselő munkásosztállyal rendelkezett. A munkások követelésére egymás után alakulnak meg az egészségügyi intézmények. Öt jól működő kórház mellett, az egy főre jutó közegészségügyi kiadások is itt voltak a legmagasabbak, valamint az egészségügyi szakember-ellátottság terén is messze kiemelkedett Újpest a peremtelepülések közül. Az állami gyakorlattól eltérően a szervezett munkásság, a különböző egyesületek hívták életre az itteni kórházak, egészségügyi intézetek nagy részét, és biztosították fenntartásukat is. Ezek az intézetek igen sok anyagi nehézséggel küszködve, példamutatóan biztosították Újpest és környéke lakosságának egészségügyi ellátását, amit a város képviselőtestületi jegyzőkönyvei is bizonyítanak.

Az a tény, hogy a sok egészségügyi intézmény ellenére a nagy iparváros egészségügyi viszonyai nem voltak kielégítőek és a lakosság morbiditási mutatói nem javultak, kétséget kizáróan bizonyította, hogy a magas szintű egészségügyi ellátás megvalósításához nem elegendő az egészségügy tárgyi és személyi feltételeinek biztosítása, hanem alapvetően szükséges a szociális viszonyok, az élet- és munkakörülmények változása is, valamint a lakosság széleskörű bevonása az egészségügyi

kultúra elsajátításába és a célkitűzések megvalósításába.

Az iparváros másik sajátossága, hogy a népbetegségek leküzdésére olyan egészségügyi intézmények is létrejöttek, melyek országosan úttörők, sőt világviszonylatban közismertek és látogatottak voltak. Így a *Főiskolai Szociális Telep*, a későbbi *Egyetemi Szociálpolitikai Intézet*, valamint a *nagyhirű dr. Gárdi Jenő* szociáldemokrata képviselő által alapított *Munkaterápiás TBC Gondozó, Gyógyiskola és Gyógyóvoda*.

Az *Egyetemi Szociálpolitikai Intézet* – mint a Közgazdaságtudományi Kar kutató és gyakorló intézete – *a magyar settlement megtestesítője volt hazánkban. Ennek megfelelően „az ilyen intézménynek a munkás és általában szegényebb néposztályok által lakott városrészekben kell mintegy letelepednie: (to settle), hogy a szegény nép, mint jó barátot, mint jó szomszédot mindig könnyen igénybe vehesse, és az intézet munkatársai is a szegény népnek minden ügyében-bajában könnyen segítségére lehessenek”*.⁵

Az Intézetben folyó szociálpolitikai munka magvát az a tudományos és gyakorlati munka képezte, mely 1905-ben Kolozsvárt indult el az *Erdélyi Múzeum Egyesület Jog és Társadalomtudományi Szakosztályának* megalakulásával. Itt az erdélyrészi jogászok és a társadalmi kérdéssel foglalkozó szakemberek tömörültek, és a közös munka során kiváló eredmények születtek. Már 3 évvel a megalakulás után, 1908-ban az iskolán kívüli oktatás kolozsvári szervezete, a Néphivatal, a fiatalok *Pártfogó Egyesülete*, valamint a *Tüdőbeteg-gondozó* jelezte úttörő munkásságukat. Ekkoriban ismerte föl a kolozsvári főiskolai ifjúság azt a társadalmi kötelességet, hogy a munkásnéppel közvetlen foglalkozzék, munkáját, haladását segítse és vele kapcsolatot tartson.⁶

A szociális intézmények munkája során már 1909 végére kialakult az a nézet, hogy az intézményeket egységesíteni kell. Ezt a külföldi (angol, német) settlement tapasztalatai is indokolták. A szociális mozgalom és az abból táplálkozó szociálpolitikai intézmények központi telephelyeül Budapestet jelölték ki. Ezt részben az itt élő nagy-

számú munkáslakosság indokolta, másrészt a legintenzívebb és legszélesebb körű társadalomtudományi oktatás a budapesti egyetemeken és főiskolákon folyt, ami a munkát nagyban segíthette. A budapesti főiskolai ifjúság nagyobb csoportjai már ekkor erősen szervezkedtek – a tanulmányaikat kiegészítő – szociális munkára. Így számítani lehetett arra, hogy az Intézet munkáját segíteni fogják.⁷

Ezen megfontolások alapján *jött létre illetve épült fel Újpesten, Budapest legnagyobb ipari elővárosában, a Főiskolai Szociális Telep 1912-ben, Károlyi László gróf és Újpest városa által adományozott telken*, az Erkel u. 26. szám alatt, Korb Flóris műegyetemi tanár, műépítész tervei alapján. Igazgatója *dr. Erődy Harrach Béla*, a közgazdaságtudományi kar nyilvános rendes tanára, helyettese, *dr. Hilscher Rezső* egyetemi magántanár volt.

A Főiskolai Szociális Telep zavartalan munkáját csak az I. világháború után kezdhette meg. A Közgazdaságtudományi Kar létesítésekor, 1920-ban a Főiskolai Szociális Telep igazgató tanácsa az intézetet és az abban szervezett szociálpolitikai munkát felajánlotta az egyetemnek, és ennek munkájában önálló alapítványként, mint közgazdaságtani és szociálpolitikai tanszékek intézete vett részt. Ettől fogva mint Egyetemi Szociálpolitikai Intézet végezte szociális nevelő és kutató munkáját.⁸

Az Intézet fő feladatának tekintette:

1. A szociálpolitikai, szociálhigiéniai, nevelési és munkásvédelmi intézmények egyesítését, és olyan egységes vezetési módszerek biztosítását, amelyek segítségével az arra rászoruló osztályok számára a közvetlen és maximális segítséget képes megadni.

2. A különböző munkák kapcsán nyert adatok, tények gyűjtését, rendezését és értékelését a további célkitűzések és feladatok során, valamint az elért eredmények ismertetését tudományos és népszerű kiadványokban.

3. Az elméleti és gyakorlati tapasztalatok, tények birtokában meghatározta a társadalom nevelésének általános alapelveit, továbbá azokat az egységes és egyetemes szempontokat, amelyeknek a

társadalmi munkások képzésében a jövőben érvényesülni kell.

Az Intézet munkáját három osztály látta el: a *népegészségügyi, népművelési és népvédelmi* osztály. A népegészségügyi osztályt – melynek vezetője *dr. Somogyi Zsigmond* volt – a szociális egészségügyi vonatkozások vizsgálatára szervezték. Feladata volt a népbetegségek elleni intézményes küzdelem a gyógyító orvosi és szociálhigiénés munka által, valamint az eközben talált eredmények és megfigyelések feldolgozása és értékesítése a küzdelem megszervezésének előmozdítása érdekében.

Az osztály létesülésében a *settlement*-gondolat ereje nyilatkozott meg. A mozgalom egyik célja ugyanis az volt, hogy a szegényebb néposztály lakta vidékeket olyan intézményekkel lássa el, amelyek a hatóságok különböző irányú hiányzó tevékenységét pótolják vagy a meglévőket kiegészítik. A népbetegségekkel való rendszeres foglalkozás az Intézet keletkezése idején hazánkban még majdnem ismeretlen fogalom volt. Tüdőbeteg-gondozó csak Újpesten és Kolozsvárt működött. Utóbbi helyen is a *settlement* gondolat szervezte meg. A venereás beteggondozás eszméjét az intézettel egy időben Németországban vetették fel elsőként. A *settlement* jellegnek így az osztály funkciója teljesen megfelelt, mivel biztosította ezen az elhanyagolt területen a szociális egészségügyi munka kibontakozását és megvalósulását.⁹

A gondozók munkájában és azoknak tökéletesítésében nagy lépést jelentett az Intézet és az OTI között létrejött munkaközösség, mely a Tüdőgondozóban már 1926-ban, a Nemibeteg-gondozóban pedig 1923. január 1-jén kezdett dolgozni. A munkaközösség célja az volt – itt szintén a *settlement*-elv jutott érvényre –, hogy a tbc és a nemibetegségek – mint fertőző betegségek – elleni küzdelem egyformán kiterjedjen a pénztári betegekre és a nem pénztári szegényekre. Ezt a két betegség fertőző és idült jellege indokolta.

1920-ban a *Szociális Telepen* tüdőbeteg-gondozó, nemibeteg-gondozó, röntgen laboratórium, orvosi laboratórium, 1921-től önálló Vegyvizsgáló Állomás, 1923-tól orr-torok-gége-fül rendelés

működött. Az Intézet tekintélyes betegforgalmat bonyolított: így pl. 1920-ban 2.066, 1925-ben 37.248, 1928-ban 194.030, 1932-ben 233.622 kezelést végeztek. A betegek főként Újpest lakos-sága, valamint a Budapest környéki települések lakói közül kerültek ki, és több mint 70%-uk ipari munkás volt.

Az Intézet munkájában a tudományos elmélet és a gyakorlat egységben fonódott össze, aminek köszönhetően csodálatos eredmények születtek. A gyakorlati munka során igen sok embert vizsgáltak és gyógyítottak. A gyógyító munkával párhuzamosan – a vizsgálatokra építve – kutatták és feltárták a népbetegségek és a szociális viszonyok kapcsolát, így – többek között – a tbc terjedésének összefüggését a lakás-, kereseti és élelmezési viszonyokkal.

Az osztály működésének legfontosabb feladata a tbc elleni küzdelem volt, amely főleg az ország ipari munkás és mezőgazdasági rétegeiből szedte áldozatait. Újpesten – ebben a rohamosan fejlődő ipari központban – különösen elterjedt. Ehhez sajnos minden feltétel adott volt, ezért a gümőkór-halálozás a budapesti és az országos átlagot is meghaladta. 1913-1915-ben pl. az országos tbc mortalitás harmincegy tízezrelék volt, ugyanakkor Újpesten ötvenegy tízezrelék.¹⁰ A mellékelt táblázat, amely *Czoma, Petrilla, Bakács* és *Melly* adatai alapján készült, 1901-1948 között mutatja be a tbc halálozásokat Budapesten, Újpesten és a peremtelepüléseken. Újpesten az adatok szinte mindig a legrosszabbak.

Az Intézetben végzett kutatások kimutatták, hogy a tbc a nyomor betegsége, amely elsősorban a rosszul táplált, egészségtelen lakásokban lakó, ipari munkások köréből szedi áldozatait. 1920 és 1928 között Újpest kb. 57.000 főnyi lakosságából 25%, azaz 14.117 egyén jelentkezett vizsgálatra a Tbc gondozóban. 12,6%-nál, azaz minden második személynél (7117 fő) állapítottak meg tbc-t. Ebből 12,4 %, ipari munkás volt.¹¹ Feldolgozták a tbc terjedését Újpesten lakóházanként csoportosítva.¹² A vizsgálatok rávilágítottak a tbc és a lakásviszonyok összefüggésére. Az 1928. év végéig megvizsgált 2568 lakás közül: egészségtelen lakás volt 613,

vagyis a lakások 24%-a. A megvizsgált lakások, a helyiségek száma szerint az alábbi megoszlást mutatták:

csak 1 szobából álló lakás volt	451 – 17,6%
1 szoba-konyhas lakás	1809 – 70,4%
2 szobás lakás	265 – 11,3%
2 szobásnál nagyobb	43 – 1,7%

A megvizsgált 2568 lakás közül :

124 - 4,8% olyan, amelyben 1 szobában 1 személy lakott
389 -15,2% olyan, amelyben 1 szobában 2 személy lakott
573 - 22,4 % olyan, amelyben 1 szobában 3 személy lakott
593 - 22,9 % olyan, amelyben 1 szobában 4 személy lakott
391 -15,3 % olyan, amelyben 1 szobában 5 személy lakott
245 - 9,6 % olyan, amelyben 1 szobában 6 személy lakott
253 - 9,8 % olyan, amelyben 1 szobában 6-nál több személy lakott

A megvizsgált lakásokban egy fekvőhelyen :

egyedül	1487 -57,9% aludt
másodmagával	1003 -39,1% aludt
harmadmagával	66 - 2,5% aludt
háromnál több	. 12 - 0,5% aludt

A tüdőbetegség és a beteg szociális helyzetének összefüggésére további adatgyűjtéseket is végeztek. 2000 gondozás alatt álló tüdőbeteg adatait dolgozták fel és a tüdőbetegek kereseti viszonyait vizsgálták.^{13, 14} A vizsgálat körébe vont 2000 család közül 820 családban azt találták, hogy az egy személyre eső kereset heti 8 pengő alatt maradt. Ha ezt az összeget az akkori lakberek viszonylatában vizsgáljuk, a következők állapíthatók meg: csak egy szobából álló főbérleti lakás heti bére 7,03 P volt, szoba-konyhas 7,42 P, 2 szoba-konyhas 12,51 P. 3 szoba-konyhas 17 P. Az albérletben lakó tüdőbetegek által fizetett lakberek összege átlagosan heti 5,48 P volt. Az Intézet

vizsgálatai kiderítették, hogy a 820-család 90 %-ánál a fizetett lakbér a család összkeresetének 40-50 %-át tette ki. Ha emellett figyelembe vesszük a kor árait (1 kg marhahús 2,30 P-be, 1 kg zsír 2,24 P-be, 1 kg kenyér 0,43 P-be, 1 mázsa szén 7,81 P-be, 1 férfiruha [II. rendű] 51,20 P-be, 1 pár nőcipő 25 P-be, 100 g Oleum jecoris 4,80 P-be, 1 doboz Thyreoidea tabletta 3,10 P-be, 50 gramm Spir. Salicylatus 1,58 P-be került) kitűnik, hogy olyan összeg állt ezen családok rendelkezésére, melyből még a legelemibb létszükségletek kielégítését sem lehetett biztosítani. Ennek a ténynek további következménye az volt, hogy a 820 családban – az esetek 41%-ában – a kereset hiányából következő elégtelen táplálkozást és ruházódást feltétlenül ama okok közé kellett sorolni, amelyek a tuberkulózis megbetegedést előidézték.

őstermelő	33	egyen,
vagyis az összes új jelentkező	0,4%-a	
ipari, gyári munkás	6770	82,1%
kereskedő	157	1,9%
tisztviselő	594	7,2%,
háztartási alkalmazott	693	8,4%

Az 1920-1928. években jelentkező új betegek közül :

férfi volt	5567,
vagyis az összes új jelentkezők	67,5%-a
nő volt	2680
	32,5%-a

A lakhely szerinti megoszlást tekintve :

Újpesten lakott	711	egyen - 83,6%
Rákospalotán	792	9,6%
Vidéken	338	4,1%

GÜMŐKÓRHALÁLOZÁS						
Község, város	1901	1910	1921	1930	1941	1948
	ABSZ. % sz.	ABSZ. % sz.	ABSZ. % sz.	ABSZ. % sz.	ABSZ. % sz.	ABSZ. % sz.
BUDAPEST	2882 3,9	2679 3,1	2870 3,1	1650 1,6	2052 1,7	998 0,9
BUDAFOK	36 4,9	37 3,4	32 2,3	30 1,5	37 1,5	18 0,7
KISPEST	64 4,0	76 2,5	118 2,3	93 1,4	132 2,0	60 1,0
PESTSZENTERZSÉBET	67 4,3	137 4,4	138 3,4	89 1,3	71 0,9	90 1,3
PESTSZENTLŐRINC			37 3,1	30 1,0	71 1,5	61 1,3
RÁKOSPALOTA	38 3,3	66 2,7	100 2,9	55 1,3	80 1,6	53 1,1
CSEPEL	47	67	68 5,0	40 1,7	64 1,4	64 1,4
	átlagosan					
ÚJPEST	202 4,8	244 4,4	215 3,7	166 2,0	126 1,7	89 1,3

Az Intézet tevékenységének másik igen fontos területe a nemibetegségek elleni harc volt. Ezt különösen indokolta nagy elterjedésük, népesedéspolitikai jelentőségük, mely a születések számának csökkenésében és az élettartam megrövidülésében nyilvánult meg, valamint az a körülmény, hogy elterjedésükben a szociális tényezőknek elsőrendű szerepük volt.

Az Intézet nemibeteg-gondozójában 1920-1928 között 8247 egyén jelentkezett vizsgálatra. Ezek foglalkozás szerinti megoszlása a következő volt:¹⁵

A Nemibeteg-gondozó munkájának fő területei a következők voltak:

1. A jelentkezők megvizsgálása, a betegek felkutatása;
2. gyógykezelés folytatása a gyógyulásig, renitens betegek figyelmeztetése, kórházba utalása;
3. családtagok védelme;
4. házasságkötés előtt vizsgálatok, tanácsadás;
5. felvilágosítás és propagandamunka.

A venereás betegek ellátását az egész agglomerációban csak Újpesten végezték: 2 gondozó

működött 9 orvossal és 2 védőnővel.¹⁶

Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet Nemi-beteg-gondozójának feladata volt a venereás megbetegedéseken kívül a bőrbetegségek kezelése is. Újpesten igen fejlett volt az asztalos- és bőripar, melyeknél a bőrfertőzések száma igen nagy. Az ipari munkások száma 1928-ban mintegy 23.500, és 2.400 tanonc volt. A vizsgálatok azt mutatták, hogy az összes bőrbetegségek 78%-a az ipari foglalkozásokból eredt. Az összlakosság évi ekcéma morbiditása átlag 13,1 %-ot mutatott. Az ipari bőrbetegségek okozta munkaveszteség az 1928. évi táppénznapló szerint 1086 hét volt. Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet végezte az újpesti iskolák bőrbetegségeinek kezelését is. Az 1928. évben 6200 gyereket vizsgáltak meg, 24 újpesti elemi és polgári iskola valamennyi tanuló-ját. Fejbőr ekcémát 28 esetben, fejtetvességet fiúknál 10%-ban, lányoknál 40%-ban találtak.¹⁷

Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézetben ezen kívül orr-fül-gége-torok rendelés, orvosi laboratórium működött. (Beteganyagukat a közölt kimutatás szemlélteti.) A népegészségügy érdekeit képviselte az 1921-ben létrehozott *Önálló Vegyvizsgáló Állomás*, melynek elődje az 1916-ban létesült *Országos Chemiai Intézet Újpesti Kirendeltsége* volt. Az Állomáson 1920-1928 között 10.315 mintát vizsgáltak, a rajtuk végzett meghatározások száma 89.185 volt.

Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet működésére külföldön is felfigyeltek. Szociális kérdésekkel, munkás és munkavédelemmel foglalkozók a világ minden részéből felkeresték az Intézetet.¹⁸

Angliából	42	Ausztráliából	3
Amerikából	27	Hollandiából	3
Németországból	24	Litvániából	3
Franciaországból	15	Lettországból	3
Romániából	9	Afrikából	2
Olaszországból	8	Csehszlovákiából	2
Bulgáriából	6	Egyiptomból	2
Ausztriából	4	Svédországból	2
Svájcból	5	Új-Zélandból	2
Kínából	4	Lengyelországból	1
Japánból	4	Jugoszláviából	1
Dániából	4	Spanyolországból	1

Összesen: 184 külföldi látogató jött el.

1926-ban az Intézet „Embervédelmi Kiállítás”-t rendezett, melynek képanyagából néhányat közlések.

Az *Országos Szociálpolitikai Intézet* és az OTI által együttesen fenntartott Tüdő- és Nemi-beteg-gondozó 1949. december 31-ig működött. 1950. január 1-jével a két gondozót áthelyezték a IV. kerületi Tanács új *Szakorvosi Rendelőintézetébe*.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet a maga korában úttörő munkát végzett az ipari munkásság gyógyításában, képzésében és védelmében. Működése által a kort megelőző gyógyítási és szociálpolitikai elvek kerültek felszínre és részben megvalósításra. Szociálpolitikai kutatásai rávilágítottak a kapitalista társadalmi rend visszasságaira. Haladó munkatársai már ekkor felismerték, hogy a népbetegségek leküzdése és felszámolása az adott társadalmi, gazdasági rendben nem oldható meg.

Jegyzetek:

- 1 Berend Iván-Ránki György: *Tanulmányok Budapest múltjából* XVI. Bp. 1961. 548. (Budapest környéki ipari övezet kialakulása)
- 2 Magyarország vármegyéi és városai Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Szerk.: Borovszky Samu, Bp. 1910. II. köt. 472.
- 3 Ruisz Rezső: *A magyar városok iparosodása*. Bp. 1934. 24-30.
- 4 Ruisz Rezső: uo.
- 5 Erődy-Harrach Béla: Társadalmi nevelőmunkánk módszere, eszközei és eszméje. *Szociálpolitikai Évkönyv* (Bp. 1912-1929.) I. köt. 11.
- 6 Ifj. Erődy-Harrach Béla: A magyar settlement mozgalom eszméi. *Egyet. Szociálpolitikai Int. Archivuma*, 1927.
- 7 Erődy-Harrach Béla: uo.
- 8 Hilscher Rezső: Népművelési munkánk és annak eredményei. *Szociálpolitikai Évkönyv*, 25.
- 9 Somogyi Zsigmond: A magyar settlement a népegészségügy szolgálatában. *Szociálpolitikai Évkönyv*, 70.
- 10 Tilesch Zoltán: Tüdőbeteg-gondozó Intézetünk 25 éves pulmonológiai munkájának áttekintése. *Az újpesti Szakorvosi Rendelőint. jubileumi évkönyve*. Bp. 1975. 38-39.
- 11 Somogy Zsigmond i. m. 79-81. és 90.
- 12 *Szoc. pol. Évkönyv* 73. (Schlachter Mátyás munkája.)
- 13 Somogyi Zsigmond: Egészségügyi munkánk Újpesten és Rákospalotán az 1932-ik évben. *Népegészségügy* 1936. 16-18.
- 14 Hanák Péter-Hanák Katalin: *A Magyar Pamutipar története 1887-1962*. Bp. 1964. 218.
- 15 *Szociálpolitikai Évkönyv*, 84.
- 16 Ugró Gyula: Újpest 1831-1930. *Magyar Városok Monográfiája*. Bp. 1932, 368.
- 17 Czibor Pál: Adatok az ipari ekcémák kérdéséhez. *Bőrgyógyászati Szemle*, 1929.
- 18 Dr. Villax Ernő hagyatékából.

Opauszki Viktória:

Az Újpesti Helytörténeti Értesítő 1994/1.-1997/6. számainak tematikus bibliográfiája

I. Általános művek

II. Ipar

III. Közintézmények

IV. Kultúra, oktatás

V. Egyházak, felekezetek

VI. Sport

VII. Híres újpestiek

VIII. Térképek

A: Cikkek, tanulmányok, feldolgozások

B: Források, dokumentumok

I/A

1. Dr. Derce Tamás: Újpest nagyközség rendezett tanácsú várossá alakulása 1907-ben
1994/5. 2-13. oldal
2. Iványiné Konrád Gizella-Iványi János: Újpest város építészete a századfordulón
1995/6. 13-15. oldal
3. Kubinyi András: Adatok Újpest 1848 előtti történetéhez
1996/1. 2-13. oldal
4. Dr. Sallai János: Újpest, Káposztásmegyer a térképtörténetben
1996/1. 16-20. oldal
5. Dr. Szerényi Antalné: Újpest társadalomrajza 1850-1865 között
1996/2. 2-9. oldal
6. Laczka Edit: Helyi értékvédelem egy rendelet-tervezet tükrében
1996/2. 10-11. oldal
7. Bolla János: Az első ezer év (ált. történet)
1996/3. 2-4. oldal
8. Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. Újpest
1996/3. 13-17. oldal
9. A honfoglalás emlékei
1996/4. 14. oldal
10. Buda Attila: Birtok és birtokos Magyarországon a XIX. sz. elején
1996/6. 2-15. oldal
11. Dr. Sallai János: Emlékek Káposztásmegyer faluról a korabeli dokumentumokban
1996/6. 16. oldal
12. Szentpáli Gábor: Egy polgármester-találkozó emlékei
1996/6. 17-18. oldal
13. Dr. Ugró Gyula: Újpest város területe és felszíne
1997/1. 3-9. oldal

14. Dr. Szilágyi-Windt László: Hősies életmentési akciók Újpesten a II. világháború idején
1997/1. 10-12. oldal
15. Dr. Ugró Gyula: Újpest alapítása
1997/2. 2-10. oldal
16. Iványiné Konrád Gizella: Egy rejtély megoldódik?
1997/2. 11. oldal
17. Berkovics György: Újpest történeti szociológiája (1835-1868)
1997/4. 2-17. oldal
18. Dr. Szerényi Antalné: Egy modern gondolkodású főúr a XIX. században: gróf Károlyi István
1997/6. 2-4. oldal
19. Dr. Csikány Tamás: gr. Károlyi István és a Károlyi-huszárezred az 1848/49-es szabadságharcban
1997/6. 5-6. oldal
20. Buda Attila: Gróf Károlyi István vendégei Fóton
1997/6. 7-12. oldal
21. Iványiné Konrád Gizella-Iványi János: A Károlyiak építészeti-támogató tevékenysége
1997/6. 20-23. oldal
22. Károlyi László: A Károlyi család sorsa a II. világháború után
1997/6. 24-26. oldal

I/B

1. Jegyzőkönyv 1833-ból a megyeri kápolna működéséről
1994/1. 2. oldal
2. Holló Mihály: Újpest község eredete
1994/1. 2-4. oldal
3. Násfay Niedermann László: Adalékok Károlyi István gróf élettörténetéhez
1994/1. 4-6. oldal
4. Üdv az olvasónak! (az első világháborús emlékmű alapkőkirata, 2. fejezet)
1994/1. 8-9. oldal
5. Eötvös József levele 1848-ból a váci káptalani helyettesnek
1994/2. 46. oldal
6. Így fejlődöttünk... (Jegyzőkönyv 1878-ból Újpest határaitól)
1994/3. 21. oldal
7. Tervek maradtak...
1994/4. 22-23. oldal
8. Dr. Murányi Miklós főrabbi: „A kőbe véssett fájdalom enyhítse a szívek fájdalmát” (1948)
1994/4. 3-4. oldal
9. Újpest község szervezési szabályrendelete (1904)
1994/4. 5-31. oldal

10. Hirdetmény (1945-ből, a Károlyi uradalom területéről)

1994/5. 23. oldal

11. Újpest alapítólevele

1994/6. 2-6. oldal

12. Az első világháború újpesti áldozatainak emlékei (az alapköirat első része, névsor és fényképek)

1994/6. 7-13. oldal

13. Az első újpesti újság címlapja 1945-ből

1995/1. címlap

14. Hirdetmény (1945-ből, üres lakásokról)

1995/1. 2. oldal

15. Kegyelettel emlékezünk (a második világháború Újpesten elhunyt orosz, ukrán, belorusz áldozatainak névsora)

1995/1. 3. oldal

16. Hirdetmény (1945-ből, az iskolai oktatás megkezdéséről)

1995/1. 4. oldal

17. Dr. Miklós Antal: Újpest jövője (1914-ből)

1995/1. 18-20. oldal

18. Hoffer Mihály: Városfejlesztésről 1914-ben (1914-ből)

1995/2. 2-4. oldal

19. Egy újpesti polgár végrendelete 1878-ból

1996/3. 5-9. oldal

20. Újpest község rendezett tanácsú várossá való átalakítására vonatkozó tervezet

1996/4. 2-8. oldal

21. 1956-os dokumentumok

1996/1. 8-13. oldal

22. Új-Megyer gyarmat Prothokolluma

1997/3. 2-5. oldal

23. Adalékok Újpest történetéhez (1948-1951)

1997/5. 2-8.

II/A

1. Gere Lajos: Az Újpesti Ipartestület 50 éves története 1885-1935-ig

1995/4. 2-43. oldal

2. Újpesti Wolfner Lajos, az újpesti bőripar megteremtője

1961/1. 15. oldal

3. Jeney Károly: 100 éves a magyar fényforrásipar fellegvára, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.

1996/5. 14-21. oldal

4. Opauszki Viktória: Újpest bőripara

1997/4. 18-26. oldal

II/B

1. Újpest a főváros után Magyarország legnagyobb ipari városa (Honi Ipar)

1994/5. 15. oldal

2. Világraszóló kísérletezés Újpesten (Szabad Újpest)

1996/1. 14. oldal

III/A

1. Dr. Újszászy László: Gondolatok egy emléktábla avatásán (a Károlyi Kórház rövid története)

1994/1. 6. oldal

2. Kovács Ákos: Az Újpesti Városháza története

1995/1. 14-16. oldal

3. Bánóné dr. Fleischmann Mariann: Újpest egészségügyi intézményeinek rövid története 1840-1950 között

1995/3. 11-55. oldal

4. Dr. Pohl Sándor: Újpest megyei város szociális intézményei

1995/6. 2-12. oldal

5. Szendi Lajosné: Újpest temetői

1996/2. 12-14. oldal

6. Dr. Ugró Gyula: Az újpesti vágóhíd (1884-1930)

1997/3. 6-12. oldal

III/B

1. Egy korabeli dokumentum az újpesti vízmű létrejöttéről

1994/3. 12-20. oldal

2. Dokumentumok a Károlyi Kórház Építéséről

1995/3. 5-8. oldal

3. Az 1915-ben kiadott kórházi emlékalbum előszava

1995/3. 9-10. oldal

4. Újpest megyei jogú város tisztikara 1942

1996/4. 16-17. oldal

IV/A

1. Buda Attila: Babits Mihály és Újpest (Tanulmány és forrásközlés)

1994/2. 3-44. oldal

2. Dr. Szerényi Antalné: Az újpesti színházi élet viszontagságai 1920-1944 között

1994/5. 16-22. oldal

3. Dr. Ugró Gyula: Az Újpesti Közművelődési Kör története (1927-ből)

1995/1. 5-13. oldal

4. Hendel Ödön: Az újpesti főgimnázium krónikája (1905-1914)

1995/5. 2-23. oldal

5. Buda Attila: Néhány lap Újpest könyvtártörténetéből (dokumentumok is)

1996/4. 9-14. oldal

6. 30. éve halt meg Berda József

1996/4. 18. oldal

7. Hirmann László: Fejezetek az újpesti felnőttoktatás történetéből...

1996/5. 2-5. oldal

8. Trojko Ildikó: A Bródy Imre gimnázium épületének rövid története

1996/5. 6. oldal

9. Dr. Szerényi Antalné: Papir Sándor emlékére

1996/6. 21-22. oldal

10. Újpest tanügyi helyzete 1930-ban
1997/1. 17-19. oldal

IV/B

1. Egy lappangó Berda-dokumentum
1994/3. 11. oldal
2. A Könyves Kálmán Gimnázium személyzete 1905-1946 között
1995/5. 25-27. oldal
3. Buda Attila: Néhány lap Újpest könyvtártörténetéből
1996/6. 19. oldal
4. Dr. Szerényi Antalné: Egy ismeretlen kassák-vers az „Újpesti Napló”-ban
1996/6. 19. oldal

V/A

1. Bardócz Ernő: Adatok az Újpest-Clarisseum (Szt. István plébánia) történetéhez
1994/6. 14-16. oldal
2. Szentpáli Gábor: Az Újpest-belsővárosi Református templom és gyülekezet története
1995/2. 5-11. oldal
3. Illek Vince emlékezete
1995/2. 12. oldal
4. Szebeni Olivér-Marosi Nagy Lajos: A hazai baptisták másfél százada
1996/3. 10-12. oldal
5. Dr. Friedmann Dénes: Az újpesti dr. Venetianer Lajos Izraelita Közművelődési Egyesület története (1897-1937)
1997/3. 13-21. oldal
6. Dr. Varga Lajos: Gróf Károlyi István szerepe a múlt századi katolikus megújulásban
1997/6. 13-19. oldal

V/B

1. Jegyzőkönyv 1833-ból, a megyeri kápolna működtetéséről
1994/1. 2. oldal
2. Dokumentumok (az újpesti római katolikus egyház létrejöttéről)
1995/2. 13-26. oldal

VI/A

1. Halassy Olivér
1996/6. 20. oldal
2. Az Újpesti Torna Egylet krónikája (1885-1925)
1997/5. 9-27. oldal

VII/A

1. Hirmann László: Újpest díszpolgárai
1994/3. 3-10.
2. 45 éve halt meg dr. Ugró gyula
1994/5. 14. oldal
3. Illek Vince emlékezete
1995/2. 12. oldal

4. Hirmann László: gróf Károlyi Sándor életrajza
1995/3. 2-5. oldal
5. Hirmann László: Éber Nándor életrajza
1995/4. 50-51. oldal
6. Újpesti Wolfner Lajos, az újpesti bőrpar megteremtője
1996/1. 15. oldal
7. Negyedi Szabó Béla, az újpesti politikai újságírás megteremtője
1996/2. 14. oldal
8. Csepreghy Pál, Újpest nyugalmazott tűzoltó főparancsnoka
1996/3. 18. oldal
9. Kriszt Lajos
1996/4. 17. oldal
10. 30 éve halt meg Berda József
1996/4. 18. oldal
11. Kelemen Gyula, a forradalom kormányának államminisztere
1996/5. 7. oldal
12. Aschner Lipót
1996/5. 22. oldal
13. Halassy Olivér
1996/6. 20. oldal
14. Dr. Szerényi Antalné: Papir Sándor emlékére
1996/6. 21-22. oldal
15. Neogrády László: Újpest köztéri emléktáblái
1997/1. 13-16. oldal
16. Arcképek a múltból (karikatúrák)
1997/2. 12-16. oldal
17. Neogrády László: Újpest középületeken belül elhelyezett emléktáblái
1997/2. 17-22. oldal
18. Arcképek a múltból (karikatúrák)
1997/3. 22. oldal
19. Dr. Szerényi Antalné: Egy modern gondolkodású főúr a XIX. században: gróf Károlyi István
1997/6. 2-4. oldal
20. Károlyi László: A Károlyi család sorsa a II. világháború után
1997/6. 24-26. oldal

VIII.

1. Újpest térképe 1852-ből
1994/3. címlap
2. Újpest térképe 1900-ból
1994/3. 2. oldal
3. Katonai térkép 1837-ből
1996/1. 17. oldal
4. Katonai térkép 1840-ből
1996/1. 19. oldal
5. Honfoglalás, térképen
1996/4. 15. oldal

Az Újpesti Városvédő Egyesület hírei

➤ Január 24-én az Újpesti Erőmű megtekintésével kezdődött egyesületünk I. féléves programsorozata. A nagy érdeklődés miatt – egyszerre csak 40 látogatót fogadnak az Erőműben – egy héttel később megismételtük a látogatást. Az Erőmű vezetői közel másfél órás bemutató keretében ismertették a fejlesztés eredményeit, azt hangsúlyozva, hogy az eddig végrehajtott korszerűsítések miként szolgálják a környezet fokozott védelmét. Elmondták: tervek szerint új erőmű épül a régi mellett, még korszerűbb technológiával.

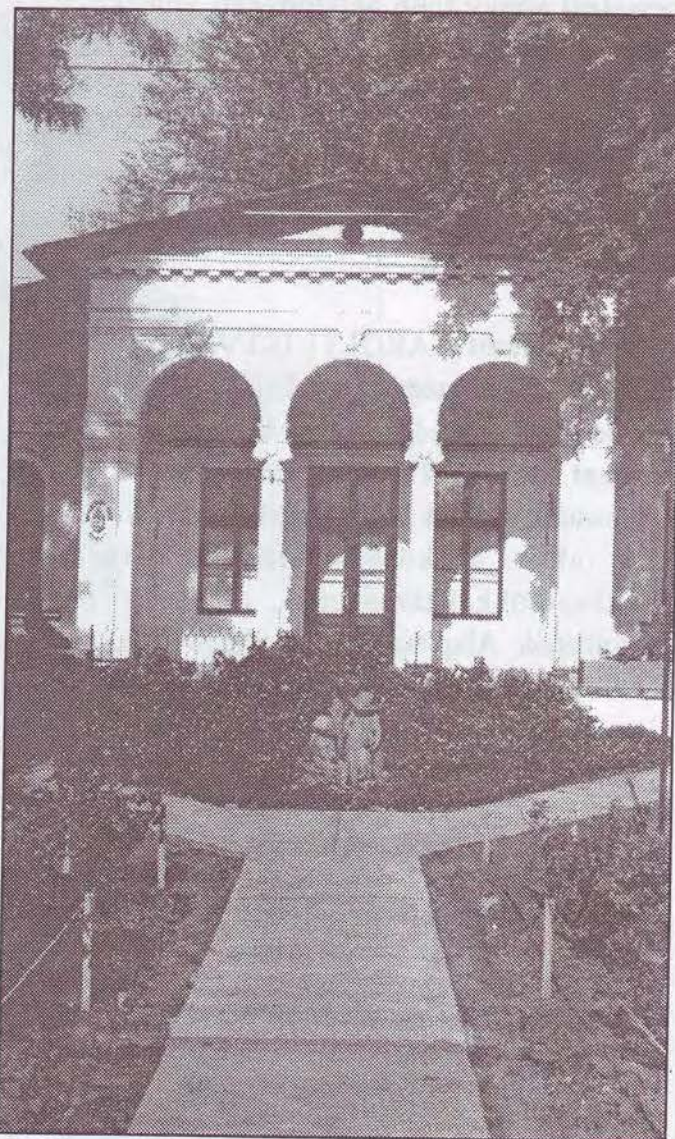
➤ Február 7-én a rákospalotai főplébánia-templom bemutatására került sor. Tagjainkat dr. Csordás Eörs plébános úr kalauzolta, aki élvezetes előadás keretében hívta fel figyelmünket a templom értékeire.

➤ Február 21-én nagy érdeklődés kísérte az „Újpest építészeti öröksége” című dokumentumfilm bemutatását és az azt követő ankétot. Ez alkalommal Iványi János tagtársunk vendégei voltak Berényi András főépítész úr és Merczel András igazgató-főszerkesztő úr, aki a filmet készítő stáb irányítója volt. A film a Műemléki Világnapon „Dercsényi Dezső díjat” kapott, ami jelentős elismerés ebben a kategóriában. A sokféle témát érintő beszélgetés során tagjaink észrevételeire és javaslataira a vendégek válaszoltak, a felvetett gondok megoldásával egyetértve. A résztvevők általános megállapítása volt nek, hogy a Főépítészeti Iroda munkatársai eredményes munkát végeznek.

➤ Felhívjuk kedves tagtársaink figyelmét arra, hogy a meghirdetett és kiküldött

programjainkat kísérik figyelemmel, és az előzetes jelentkezéseket kérő esetekben, időben jelezzék részvételi szándékukat!

➤ Egyesületünk ezúton is kéri a tagtársak figyelmét a tavaszi lomtalanítások támogatására, valamint a közterületek tisztaságának védelmére. Akik házuk előkertjébe (csak közterületre!) fát vagy bokrokat szeretnének ültetni, hívják egyesületünket telefonon, díjmentes növényekért.

A Vécsey utcai Sparber kúria (1862)

Helytörténeti hírek...

☛ **HELYTÖRTÉNETI KLUBOT** szervez az Ady Endre Művelődési Központ és az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény az újpesti általános iskolák felső tagozatos tanulói részére. A havonként rendezendő programokat SZÖLLÖSY MARIANNE vezeti. Ezúton is biztatjuk a szülőket, küldjék el gyermekeiket az előadásokra, mert a szűkebb haza ismerete fontos alapokat teremthet a későbbi, eredményes helytörténeti munkához.

☛ Megjelent BABITS MIHÁLY „Kártyavár” és „A gólyakalifa” c. regényeinek kritikai kiadása. Az Újpesti Önkormányzat támogatásával megjelent könyv több helytörténeti vonatkozású adatot és közlést tartalmaz. A bolti forgalomban is kapható kiadvány 1.450 forintos áron kerül az olvasó kezébe. Kérjük az újpesti helytörténeti kutatókat, amennyiben térítésmentesen szeretnének a könyvhöz hozzájutni, jelezzék igényüket szerkesztőségünknek.

☛ Megjelent KÁROLYI ISTVÁN életrajza. BUDA ATTILA igényes munkája – néhány hetes késéssel – február végén került ki a nyomdából. A könyvet az Újpesti Önkormányzat adta ki, tudomásunk szerint bolti forgalomba nem kerül, azok akik a könyv kiadását előzetes jelentkezésükkel támogatták, a könyvet megvásárolhatják. Alapítványunk megkísérli a könyvet beszerezni és azt térítésmentesen a helytörténeti

kutatóknak biztosítani. Kérjük, igényeikkel forduljanak szerkesztőségünkhöz.

☛ Elkészült az Újpesti Életrajzi Lexikon I. kötete. A könyv a ma már nem élő, Újpest életében egykor fontos szerepet játszó személyek adatait tartalmazza, több mint ötszáz szócikkben. A névtár várhatóan szeptemberben jelenik meg a Helytörténeti Alapítvány kiadásában, 1000 példányban. A könyv megjelenéséről a Helytörténeti Értesítőben adunk tájékoztatást.

☛ Február 28-án negyedik alkalommal rendezte meg alapítványunk, az újpesti középiskolások helytörténeti vetélkedőjét. A versenyben a Berzeviczy Gergely Szakközépiskola, a Bőripari Szakközépiskola, a Bródy Imre Gimnázium, a Déri Miksa Szakközépiskola, a Könyves Kálmán Gimnázium, az Újpesti Műszaki Szakközépiskola diákjai vettek részt. A hetedik csapat azokból a diákokból szerveződött, akik újpestiek, de nem újpesti tanintézetben tanulnak. A magas színvonalú, jó hangulatú vetélkedőt a Könyves Kálmán Gimnázium csapata nyerte meg, a második helyen a Bőripari Szakközépiskola csapata végzett, a harmadik helyezést az Újpesti Műszaki Szakközépiskola diákjai nyerték el. A zsűrit dr. DERCE TAMÁS vezette. Gratulálunk a győzteseknek és minden résztvevőnek!

Az alapítvány támogatói:

ASCHNER LIPÓT ALAPÍTVÁNY, ÉPORG RT.,
HANZLIK PÁL, HOLLÓSI GYÖRGY,
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA, IVÁNYI JÁNOS,
DR. KAPOLYI LÁSZLÓ, KOZMA SÁNDORNÉ,
ÚJPEST ÖNKORMÁNYZATA, RICOPY KFT.,
TUNGSRAM-SCHRÉDER RT.,
ÚJPESTI KÖZÖSSÉGI TELEVÍZIÓ
ÚJPESTI VAGYONKEZELŐ RT.

Kiadja: az Újpesti Helytörténeti Alapítvány

Elnök: Dr. Sipos Lajos

Szerkesztő: Kadlecovits Géza

Szerkesztőség: 1047 Bródy Imre u. 1. Tel.: 233-1976

Tipográfia: Wagner Attila

Készítette: a Spácium Bt.

Felelős: Koós Gábor